Grötlingbo kyrka

Karaktärisering 2024

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

Gotlands Museum

Dnr: 2019-17
Dnr Visby stift: SS 2019-0010

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.
Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.
Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2025/160161.

© Gotlands Museum
Strandgatan 14
621 56 Visby

© Visby stift
Norra Kyrkogatan 3
621 55 Visby

Innehåll

Inledning 4
Bakgrund 4
Syfte 4
Metod 4
Visby stifts kyrkor 5
Omgivningar 7
Grötlingbo socken 7
Kyrkomiljön 7
Kyrkogården 8
Kyrkogårdens huvuddrag 8
Historik 10
Nulägesbeskrivning 15
Kyrkobyggnaden 36
Kyrkans huvuddrag 36
Byggnadshistorik 41
Nulägesbeskrivning 49
Restaureringar 127
Arkeologi 136
Värdering 138
Allmänt 138
Bruksvärden 140
Kyrkobyggnaden 141
Kyrkans inventarier 141
Kyrkogården 141
Lagskydd 151
Källor och litteratur 153
Otryckta källor 153
Tryckta källor 153
Kartor 153

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024**.**

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt spår av förändringar som har gjorts och observation av kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv, samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

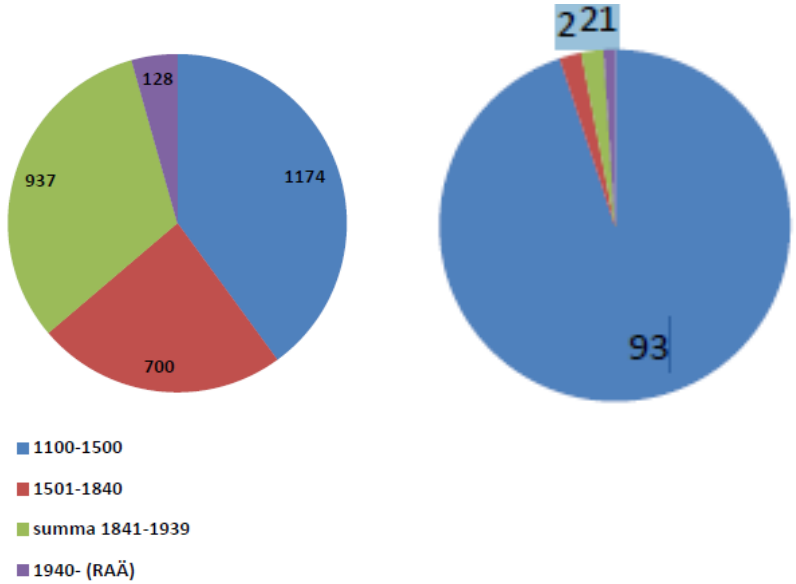
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altaruppsatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att

hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinsväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

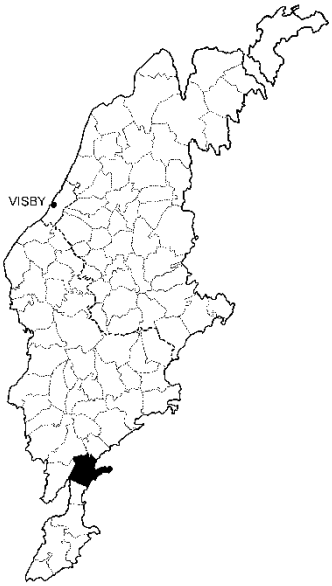

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Grötlingbo socken

Grötlingbo kyrka ingår i Sudrets pastorat. Den är belägen på södra Gotland 65 km från Visby. År 2023 var invånarantalet i socknen 203 personer.

Kyrkomiljön

Grötlingbo kyrka och kyrkogård är belägna intill vägskälet mellan landsvägen Visby – Hemse – Burgsvik (nr 142) och Grötlingbo ringväg eller den s.k. Kattlundsvägen, en bygdeväg inom socknen som på motsatta sidan av väg 142 leder vidare mot grannsocknen Näs.

Kyrkogården gränsar på alla sidor mot prästgårdens mark, och prästgårdens manbyggnad, ett stenhus i två våningar, ligger med ena långsidan som gräns för kyrkogården i sydväst. Den nuvarande manbyggnaden innehåller betydande delar av den medeltida prästgårdens huvudbyggnad. I sydost har en relativt stor, gräsbeväxt parkerings- och rastplats anordnats. Kyrkan är belägen på en höjd och man har härifrån utsikt över den omkringliggande bygden.

Kyrkomiljön kring Grötlingbo kyrka fotograferad från söder, ovan 2024. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

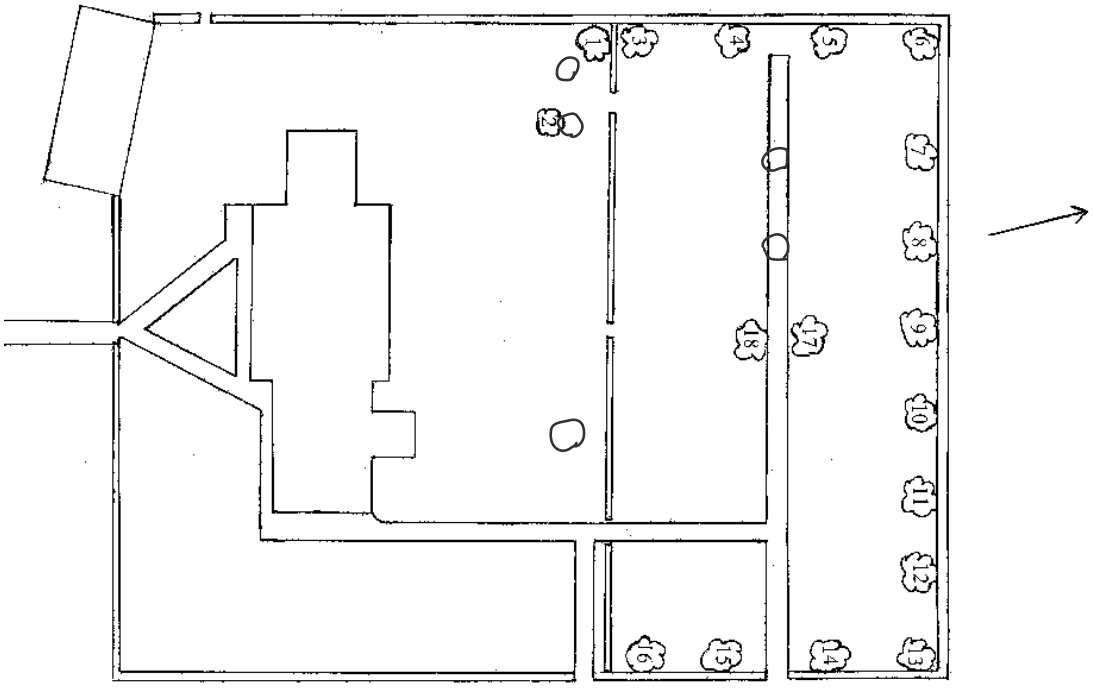
Kyrkogården är uppdelad i en äldre del kring kyrkan och en yngre del i norr. Den äldre delen omges av terrassmurar och saknar idag en trädkrans. Kring den yngre kyrkogården finns en trädkrans. I den norra muren finns en medeltida stiglucka som flyttats dit från den västra muren. I sydväst ligger prästgården tätt intill kyrkogården. Den har medeltida delar.

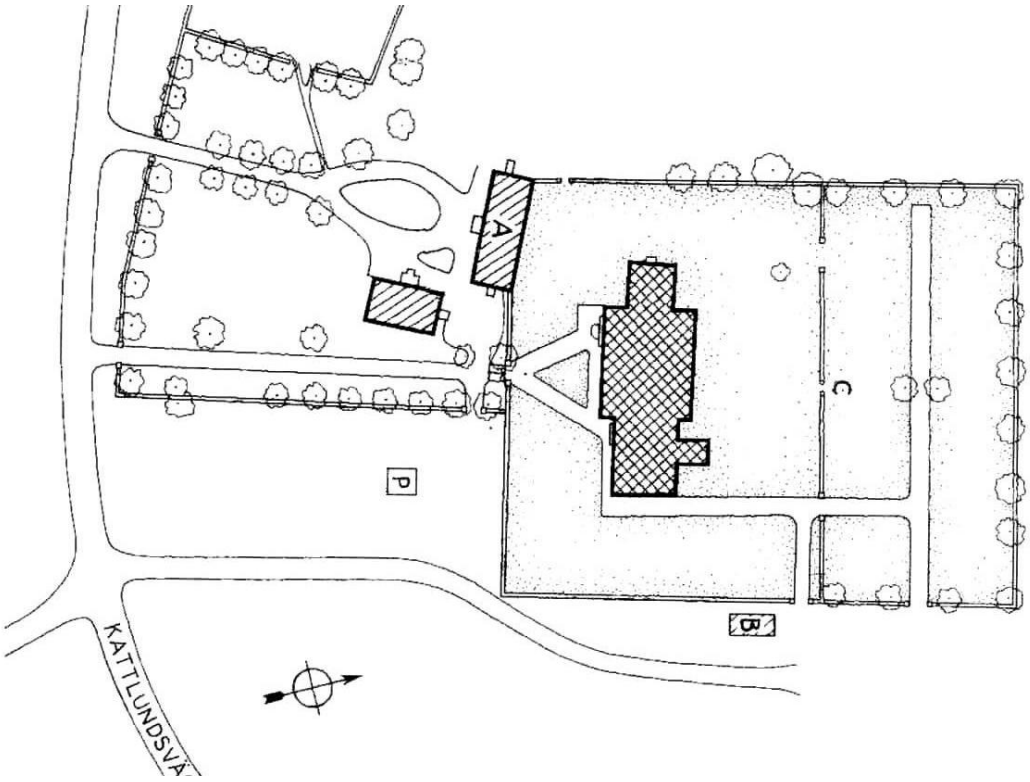
Grötlingbo kyrka och kyrkogård fotograferade från ovan, söder 2024. Närmast prästgården med en flygel. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Grötlingbo kyrka och kyrkogård fotograferade från ovan 2024, sydost. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Situationsplan Grötlingbo kyrkogård 2006. Reviderad 2025, Gotlands Museum.

Situationsplan uppmätt 2001 av Jan Utas. Ur Sveriges Kyrkor 226, Gotland IX:2 (2001).

Historik

Skattläggningskartan från 1753 visar att kyrkan till stor del omges av åkermarker. På laga skiftes karta från 1878 syns kyrkogårdens omfattning innan utvidgningen. Den äldre kyrkogården har samma utsträckning som idag.

År 1700 byggdes ”Kyrkogårdsluckorna” för Grötlingbo kyrka i öster och norr, vilket troligen avses insättandet av nya dörrar eller grindar. Om en av sannolikt flera tidigare stigluckor nämns 1713 att ett tidigare flistak bytts ut mot ett ”sparretak”. År 1764 beskrivs att kyrkogårdsmuren var så förfallen att kreaturen inte kunde utestängas.

C. G. Brunius noterar 1862 att det väster om kyrkan fanns en stiglucka. Den beskrivs som ut- och invändig rundbågig med smala poster som bär upp en trebladig båge. Tröskeln är hög. Ett röste har ”vattenfall åt söder och norr”.

År 1863 beslutades att alla kyrkogårdsmurar skulle läggas om. Den östra muren skulle flyttas ut ”i prestgårdens Kyrkåker nedanför befintliga backe”. Den gamla ”likporten” skulle tas bort och en öppning tas upp i södra kyrkogårdsmuren i anslutning till en ny ”kyrk- eller likväg […] i icke alltför brant lutning”. Vid slutet av denna väg, nära sockenvägen ”anbringas portar för liktåg med två mindre luckor för kyrkgångare”. Vidare skulle stigluckan i västra muren flyttas och placeras mitt på norra muren. I västra muren skulle fortfarande finnas en öppning för genomgång från prästgården. Kyrkogårdens skulle sedan planeras och gravstenarna bortflyttas av ägarna eller skänkas till kyrkan. Hädanefter skulle begravningar ske i ordning. Området söder om kyrkan skulle lämnas fritt från nya gravar. Egna familjegravar kunde upplåtas i nordvästra hörnet mot betalning. Vid denna tid borde träd ha planterats på kyrkogården, enligt beslut 1861. År 1864 anlades trappa från söder upp mot kyrkogården.

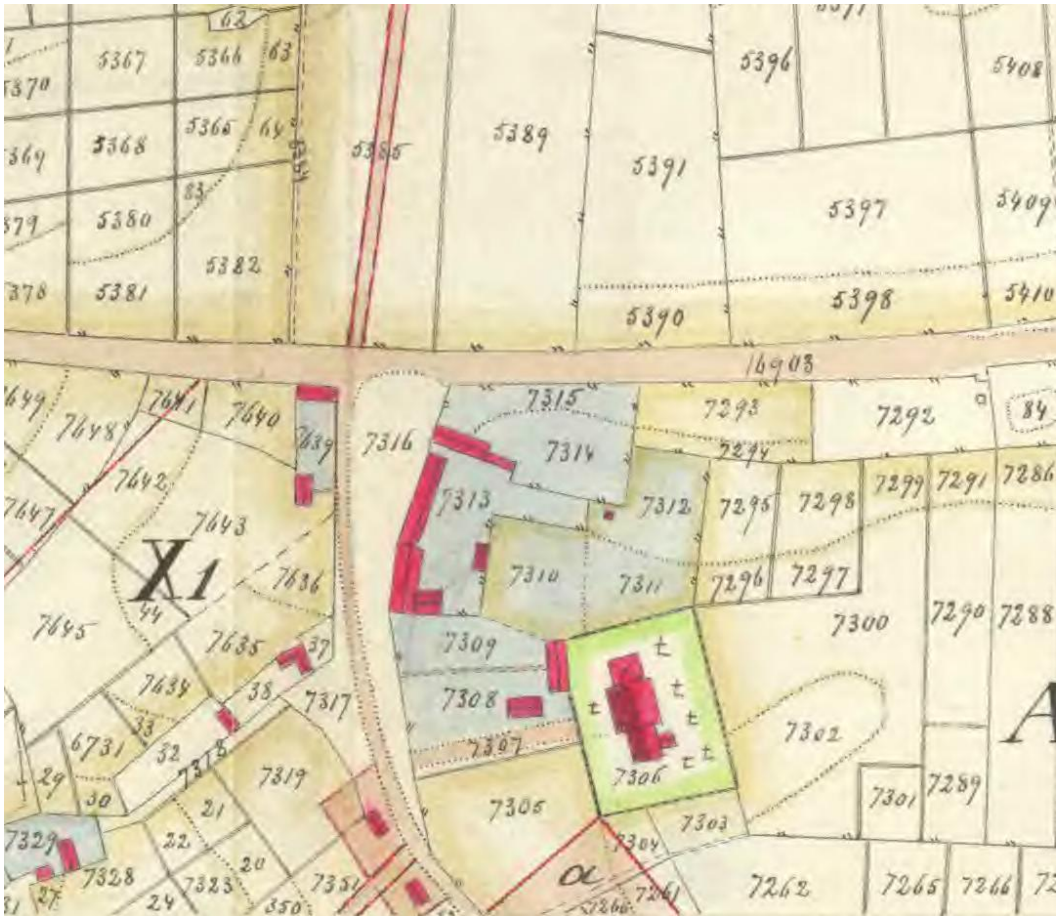
År 1867 hade den norra muren delvis rasat. Den restaurerades och höjdes i jämnhöjd med de andra murarna. År 1873 bestämdes att de gravstenar som fanns uppställda mot kyrkogårdsmuren skulle tas bort eller tillfalla kyrkan. År 1897 beslutades att grindstolparna vid inkörs- och likportarna skulle ”omtimras”. Brudporten skulle utvidgas och en ny grind sättas in. År 1912 införskaffades nya grindar av ek med ”järnspjelor”.

Kyrkogården utvidgades mot norr 1928 efter ritningar av Emil Nilsson 1926. Den norra kyrkogårdsmuren bevarades men öppnades på två ställen. Omkring 1980 gallrades träden på kyrkogården och 1987 renoverades stigluckan. År 1998 och 1999 omlades den äldre kyrkogårdens södra och östra murar. I den östra delen framkom delar av gravstenar.

År 1871 uppfördes ett sockenmagasin av byggmästaren Tellström i Fardhem söder om kyrkan. Byggnaden som är ett bulhus såldes 1918 och står nu vid Smiss i Grötlingbo. Intill magasinet byggdes 1872 en bod för likvagnen.

Skattläggningskarta 1753.

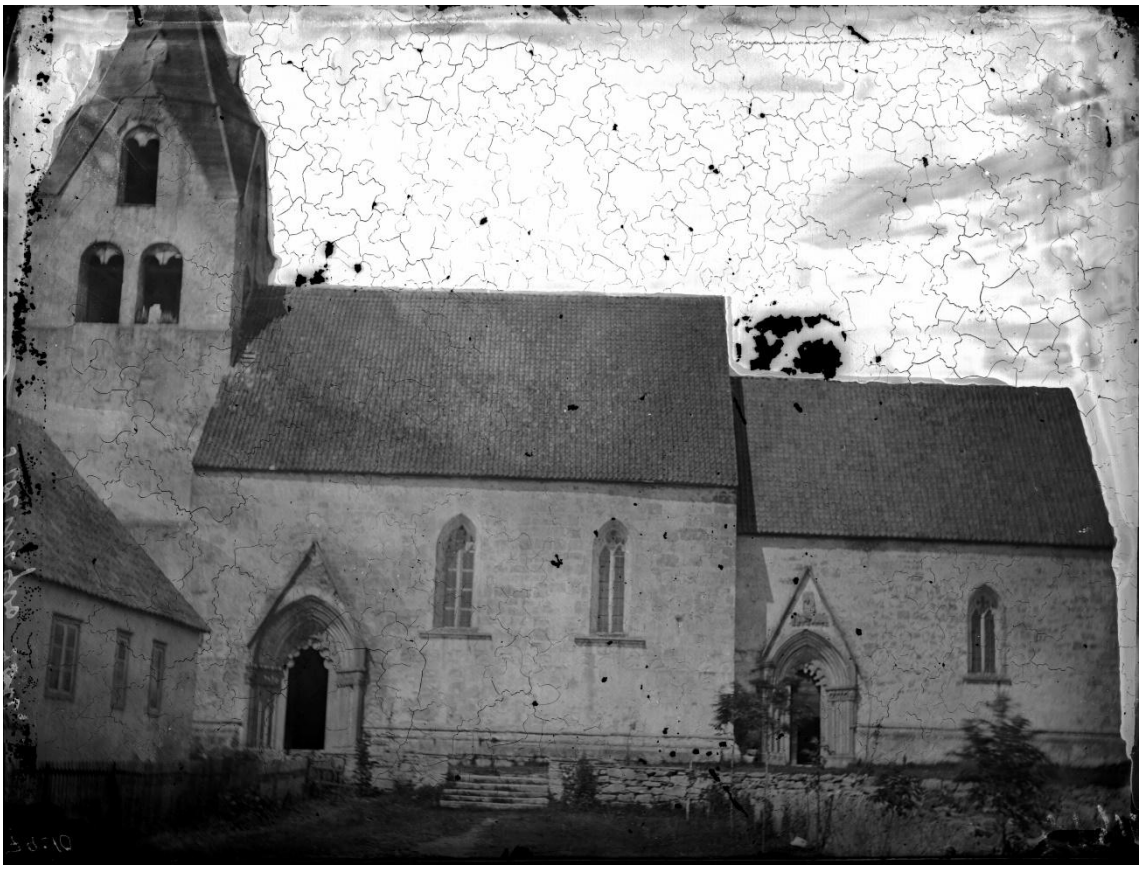
Laga skiftes karta 1878.

Grötlingbo kyrka och kyrkogård omkring 1900. Foto J. W. Hamner. Gotlands Museum.

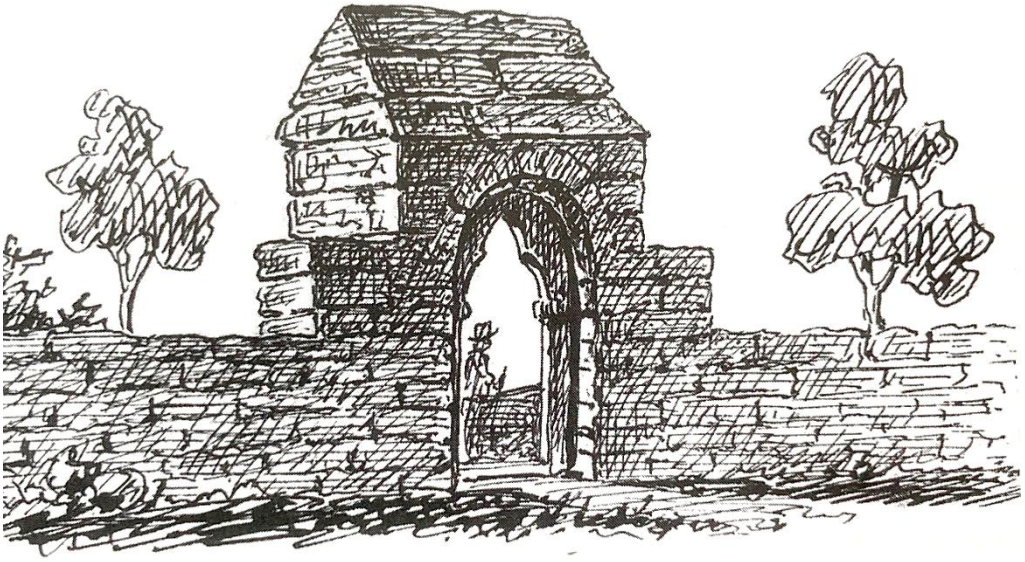
Grötlingbo kyrka och kyrkogård omkring 1900. På kyrkogården växer högt gräs. Gotlands Museum.

Grötlingbo kyrka och kyrkogård vid den södra ingången. Foto C. F. Lundberg under senare delen av 1800-talet. Trappan till kyrkogården anlades 1863. ATA.

Den södra ingången till kyrkogården fotograferad 1947. Gotlands Museum.

Stiglucka i kyrkogårdens västra mur innan den flyttades till sin nuvarande plats i norra muren. Teckning av P. A. Säve i ”Berättelse 1864” efter skiss från ca 1850. Ur Sveriges Kyrkor 226, Gotland IX:2 (2001).

Medeltida stiglucka i den äldre kyrkogårdens norra mur, ditflyttad omkring 1860. Foto G. Frödin 1938. Gotlands Museum.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogården är rektangulär och består av en äldre del kring kyrkan och en yngre del, tillkommen 1928, norr om kyrkan. Den äldre delen breddades åt öster i mitten av 1860-talet. Enligt uppgift har betydande jordmassor påförts de södra och östra delarna av den gamla kyrkogården, och dessa delar avgränsas mot omgivande mark med ca 1,5 m höga terrassmurar av sandsten. Kyrkogården omges i övrigt av kallmurar av sandsten. I den sydvästra mursträckningen finns delar av byggnadsdetaljer bevarade. I den östra mursträckningen har det funnits några gravstenfragment med bomärken på kanterna tillhörande gårdarna Botvide, Bölske och Rums. Det är oklart om de är kvar idag då de inte påträffats vid fältarbete.

Kyrkogården har fyra ingångar. Till huvudingången, den tidigare ”likporten” leder en trappa i sandsten till en öppning i muren flankerad av murade och putsade kvadratiska stolpar avtäckta av pyramidformade överliggare i kalksten krönta av klot. I den västra muren syns väster om långhusets fasad spåren av en nu igensatt öppning. Här stod stigluckan tidigare. I det sydvästra hörnet finns mot prästgården en enkel järngrind mellan murade stolpar i muren där det tidigare skall ha funnits en medeltida portal, ”Brudportalen”. I den östra muren finns en öppning med liknande stolpar och svartlackerade järngrindar. En öppning av samma utseende leder från öster in till den yngre kyrkogården. Muren i norr mellan den äldre och yngre kyrkogården har tre öppningar. I muren som skiljer den äldre och den yngre kyrkogården är en medeltida portal sekundärt infogad omkring 1860, och i samband med utvidgningen 1928 togs två ingångar upp i väster respektive öster. Den i östra och västra delen har samma utformning som ovan beskrivna öppningar. Mellan dem finns den medeltida stigluckan uppförd av tuktad kalksten. Stigluckan har ensprångiga avtrappningar mot muren och täcks av ett tvärställt tak av sandsten.

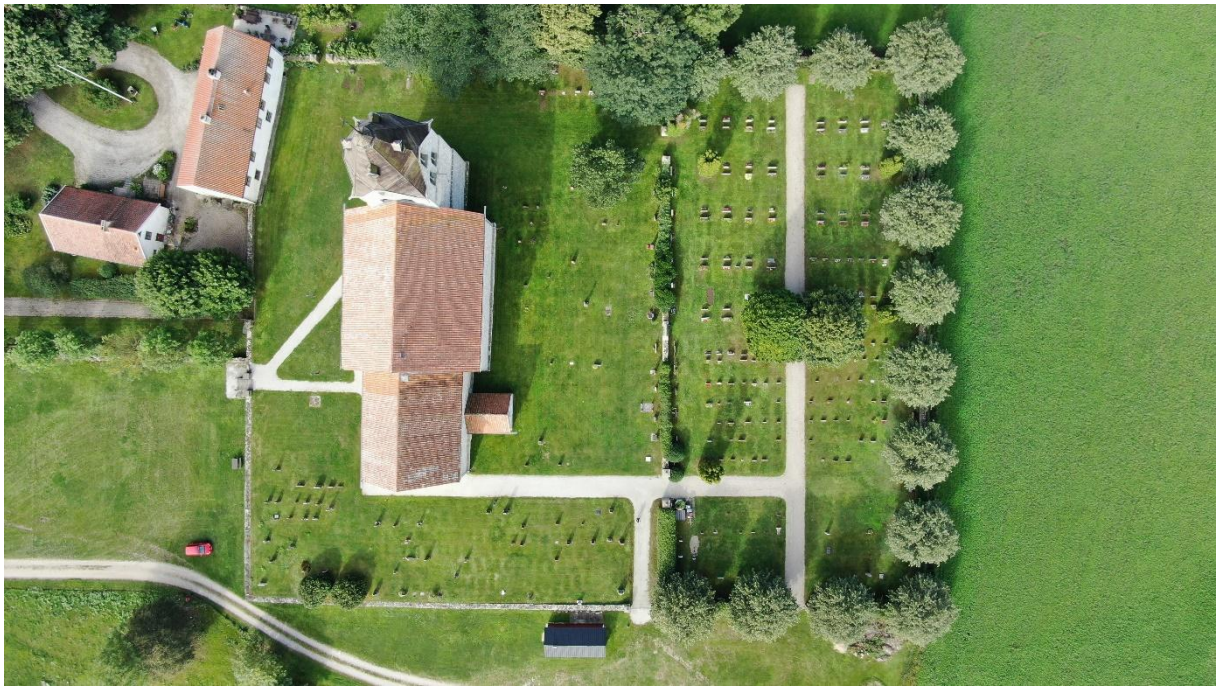
Gångarna på den äldre kyrkogården, vilka genomgick omfattande förändringar 1964-65, belades 2005 med asfalt med inpressat kalkstenskross. Det ersattes av gångar med finkrossad kalksten 2011. Det finns belysningsstolpar av metall med lyktarmaturer vid entrétrappan i söder och vid grusgången omedelbart nordost om koret.

Gångarna på den yngre kyrkogården är grusbelagda. De flesta av de synliga gravarna på den gamla kyrkogården ligger norr om kyrkan, vilket är ovanligt. Men den stora planeringen av kyrkogården på 1860-talet ledde till att många gravhällar försvann och att det beslutades att området hädanefter skulle vara fritt från gravar.

Den äldre delen av kyrkogården saknar trädkrans. En äldre friväxande tysklönn (nr 1) är en återstående rest av en trädkrans. Den trädkrans som omgav kyrkobyggnaden avlägsnades i sin helhet på 1980-talet. Vid ingången i söder växer skogslönn och ask. I det nordvästra hörnet växer ett solitärträd, en vresalm (nr 2). Den yngre kyrkogården har en trädkrans med uteslutande vitoxel (nr 3-16). Centralt växer två solitärträd, parklind (nr 17-18). Här växer också fem äldre tujor, markerade utan nummer i situationsplanen. I det nordöstra hörnet finns en minneslund.

Grötlingbo kyrka och kyrkogård fotograferade från sydost. Foto ES 2025.

Grötlingbo kyrkogård fotograferad från ovan 2024. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Den södra mursträckningen väster om ingångstrappan. Foto ES 2025.

I den södra mursträckningen finns flera äldre byggnadsdetaljer infogade. Foto ES 2024.

Det sydöstra hörnet och den södra mursträckningen. Foto ES 2025.

T.v. En sten i den södra muren med inhugget bomärke. T.h. Den södra mursträckningen fotograferad från väster. Foto ES 2025 respektive 2024.

Den västra mursträckningen fotograferad från söder. Foto ES 2024.

Den västra mursträckningen fotograferad från norr. Foto ES 2025.

Den norra mursträckningen fotograferad från väster (t.v.) och öster (t.h.). Foto ES 2024.

Den östra murstäckningen fotograferad från söder. Foto ES 2025.

Den östra murstäckningen. Foto ES 2025.

Den tidigare huvudingången till kyrkan. Foto ES 2024

Den tidigare huvudingången till kyrkan fotograferad från kyrkogården. Foto ES 2024

Sentida ingång från nuvarande parkering till kyrkogårdens äldre ingång. I fonden syns prästgården. Foto ES 2024.

Huvudingång till kyrkogården från söder. Trappan anlades ursprungligen 1863. Ingången kantas av fyrkantiga stolpar med överliggare krönta av klot. Foto ES 2024.

Sentida trappa som leder från parkeringen till kyrkogården. Ingången kantas av fyrkantiga stolpar. Trappan har järnräcken och vid dess fot står en belysningsstolpe. Foto ES 2024.

Liten ingång med järngrind flankerad av murade fyrkantiga stolpar med överliggare krönta av klot. Ingången leder in till prästgården. Här lär tidigare en medeltida stiglucka stått, kallad ”Brudportalen”. Foto ES 2024.

Kyrkogården har grusade gångar. Här gångar söder om kyrkan. Foto ES 2024.

Gång öster om kyrkan som leder till den yngre kyrkogården i norr. Foto ES 2025.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2024.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2024.

Den västra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2024.

Den västra delen av kyrkogården fotograferad från norr. Foto ES 2024.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2024.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2025.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2025.

Den norra mursträckningen med den medeltida stigluckan och den yngre kyrkogården fotograferade från kyrktornet. Foto ES 2025.

Medeltida stiglucka flyttad till den norra muren 1860 från den västra mursträckningen. Fotograferad från söder respektive från norr. Foto ES 2024.

Ingång från den äldre kyrkogården från öster. Ingången flankeras av murade stolpar med överliggare krönta av klot. Foto ES 2024.

Ingång från den äldre kyrkogårdens nordvästra del till den yngre kyrkogården. Ingången flankeras av murade stolpar med överliggare krönta av klot. Foto ES 2024.

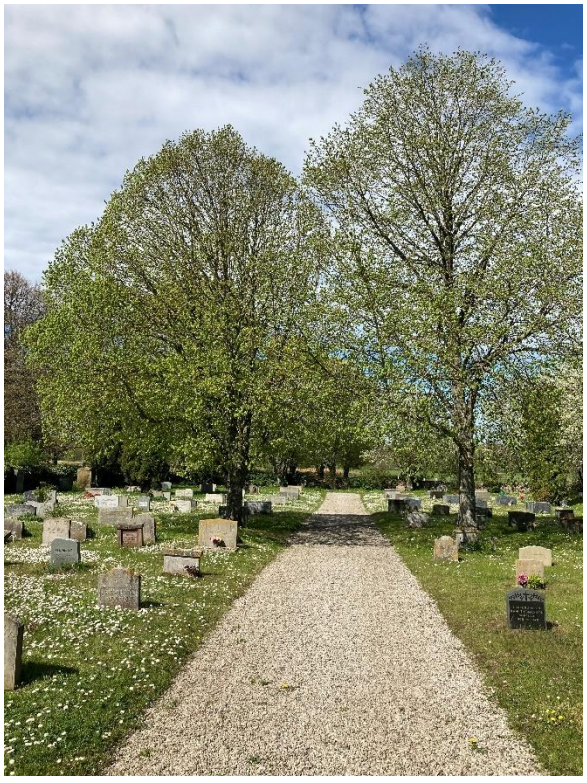
Ingång från den äldre kyrkogårdens norr del till den yngre kyrkogården. Ingången flankeras av murade stolpar med överliggare krönta av klot. Foto ES 2024.

Ingång till den yngre kyrkogården från öster. Ingången flankeras av murade stolpar med överliggare krönta av klot. Foto ES 2024.

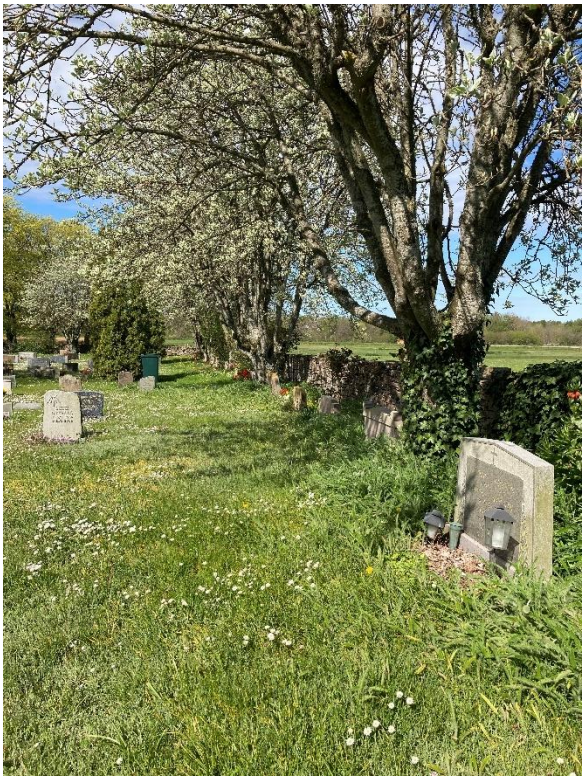

Den yngre kyrkogården har grusade gångar. Gång från ingången öster om stigluckan. Foto ES 2024.

Grusad gång fotograferad från öster. Foto ES 2024.

Den norra respektive östra mursträckningen vid den yngre kyrkogården. Murarna är delvis bevuxna med murgröna. Längs murarna finns trädrader med vitoxel. Foto ES 2024.

Den yngre kyrkogården fotograferad från nordost. Foto ES 2024.

Den yngre kyrkogårdens norra del fotograferad från öster. Foto ES 2024.

Den yngre kyrkogårdens södra del fotograferad från öster. Foto ES 2024.

Brunn i den yngre kyrkogården. Foto ES 2024.

Minneslund i det nordöstra hörnet. Foto ES 2024.

Exempel på kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

Urna i svart granit på sockel, från 1911. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2025.

Gravvård i kalksten med gotisk utformning från 1888. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2024.

Gravvård i kalksten med gotisk utformning från slutet av 1800-talet. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2024.

Järnkors från 1920-talet. Korset lär vara tillverkat vid Fole Mek. Verkstad och är det enda järnkorset på kyrkogården. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2025.

Gravvård i delvis oarbetad kalksten, målad, från 1970-talet över Asker Jorn (1914-1954). Dansk konstnär verksam i Silkeborg på Jylland. Önskade ett vilorum på Grötlingbo kyrkogård. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin personhistoria och utformning. Foto ES 2025.

Sandstenshäll med pyramidformade hörnstolpar, från 1895. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2025.

Gravvård i kalksten från 1886. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2025.

Gravvård i kalksten utformad som en sköld, från 1906. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2025.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

Grötlingbo kyrka brukar ibland kallas Sudrets katedral. Sedd till det inre rummet stämmer detta verkligen. Det treskeppiga kyrkorummet är storslaget och ett av de största på Gotland. Inte bara långhuset är rymligt utan även koret, som närapå är stort som en gotländsk sockenkyrka i sig. Till det yttre ter sig kyrkan inte lika självklart som en katedral, inte vid första anblicken. Öja kyrka med sitt höga torn och resliga profil syns på långt avstånd, men närapå inpå framträder de stora måtten även i fasaderna på Grötlingbo kyrka. Kyrkans nuvarande yttre profil är en följd av förändringar på 1700- och 1800-talet då de höga yttertaken och en reslig tornhuv sänktes. Förutom den anslående arkitekturen har kyrkan en välbevarad svit glasmålningar från 1300-talets senare del, en ovanligt ålderdomlig predikstol som hört till nuvarande domkyrkan i Visby, bänkinredning med målade luckor samt ett tidigt exempel på att man avskärmat en del av kyrkorummet till ett mindre gudstjänstrum, med glasvägg mot det stora. Ett enastående verk utgör kyrkans samlade reliefer av mästaren Sigraf från 1100-talets slut i kyrkans fasader och på dopfunten.

Exteriör från sydöst. Foto JL 2025.

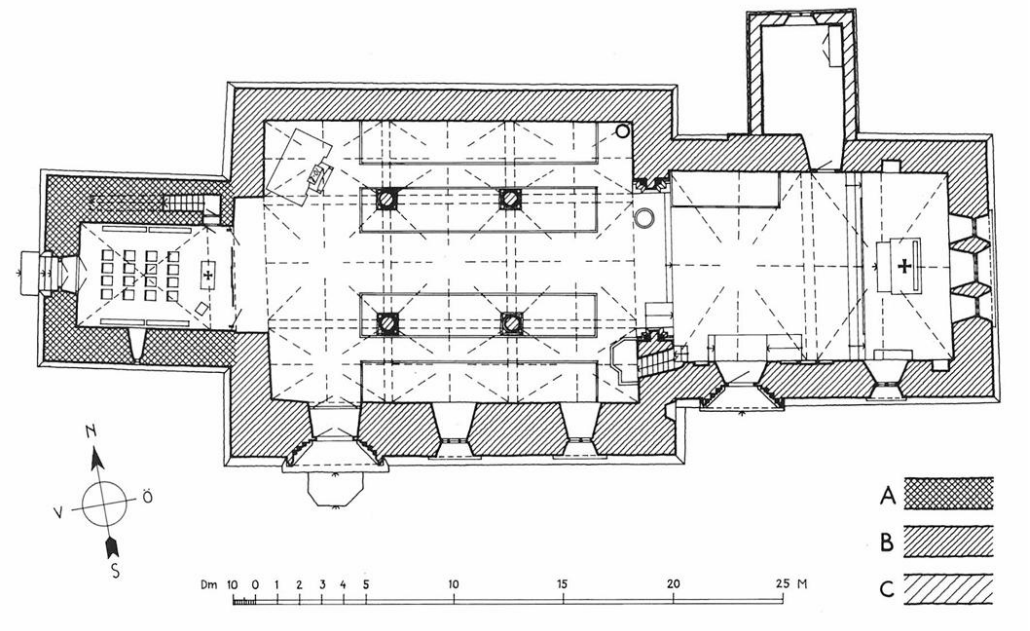
Exteriör från nordöst. Foto JL 2025.

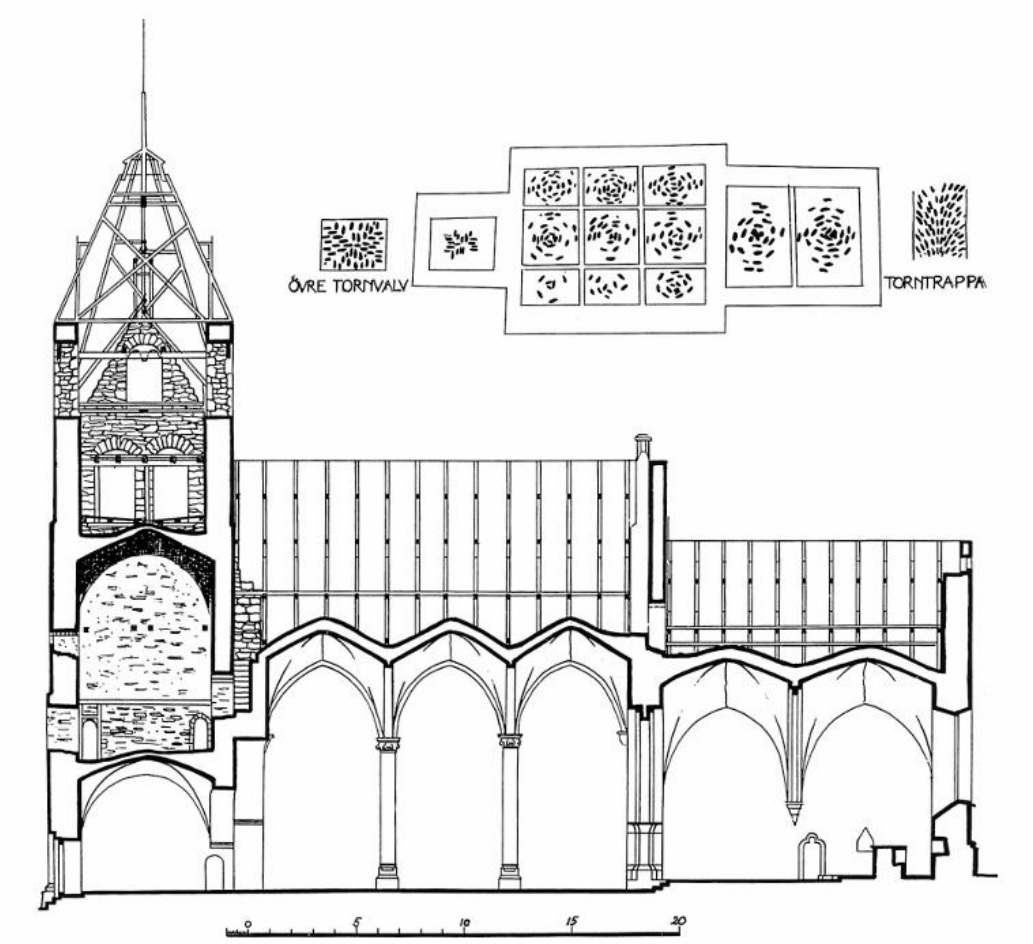
Exteriör från nordväst. Foto JL 2024.

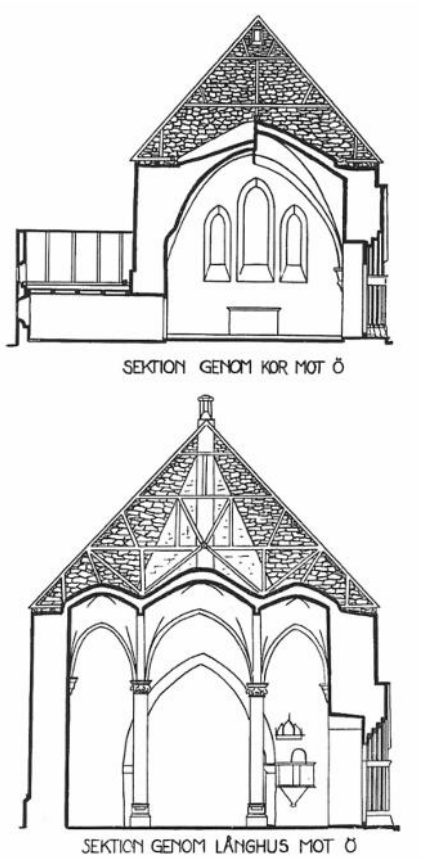
Flygbild från sydväst. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Plan. Uppmätning Jan Utas 2001. Efter Sveriges Kyrkor volym 226, Gotland IX:2 (2001).
A 1200-talets förra hälft, B: 1300-talets mitt, C: 1828.

Längdsektion mot norr samt valvplan. Uppmätning Bo Lindwall 1940. Efter Sveriges Kyrkor 226, Gotland IX:2 (2001).

Sektion av koret med sakristian och av långhuset mot öster, sektion av tornet mot väster och av långhuset, intill tornets östra gavel mot väster. Uppmätning Bo Lindwall 1940. Efter Sveriges Kyrkor 226, Gotland IX:2 (2001). Spåren av det äldre långhusets gavel är ett avtryck av den rivna gaveln och inte ingående äldre murverk.

Fasad mot söder och väster. Uppmätning Gunnar Redelius 1983. Efter Sveriges Kyrkor 226, Gotland IX:2 (2001). Tornhuvens övre del har en högre resning än på ritningarna.

Byggnadshistorik

Det ligger nära till hands att anta att den första kyrkan i Grötlingbo var en kyrka av trä, men det bygger enbart på förmodanden utifrån några kända exempel på tidiga träkyrkor samt att de första kyrkorna inte var murade, som tog längre tid att bygga, samt att varje gotländsk socken sannolikt hade en kyrka senast under 1100-talets början. Om ett nedtecknat årtal 1090, av okänt källvärde, är riktigt skulle det kunna syfta på en sådan träkyrka. Nederdelen till en nedgrävd stolpe som påträffats under golvet mitt i långhuset synes dock höra samman med det nuvarande långhusets byggande under 1300-talet.

Vid 1100-talets slut byggdes en kyrkobyggnad i sten varav en del rester har bevarats. Under golvet frilades vid restaureringen 1956-1957 rester av grundmurar till ett äldre långhus samt ett smalare kor. På tornets östgavel finns avtryck av långhusets tak, vilket gör att dess bredd, längd, höjd och takvinkel går att fastställa, för koret dock endast bredden. I kyrkans sydfasad finns inmurat åtskilliga stenblock från vad som sannolikt var en rundbågsfris som löpte under kyrkans yttertak. Blocken är av olika typ och deras antal talar för att de utan reliefer suttit på koret medan de med relief hört till långhuset. En annan, men mindre sannolik förklaring till variationen är att de med figur suttit på södra och de utan figur på norra sidan. Koret byggdes ofta klart först, innan långhusbygget. De skulpterade relieferna tillkom därför troligen i ett senare skede när långhuset byggdes. Den ännu bevarade dopfunten har reliefer som kan tillskrivas samme konstnär, som genom en signatur i en annan kyrka är känd till namnet, Sigraf. Långhuset och dopfunten, som var långhusets huvudsakliga samlingspunkt, var på så sätt ett samkomponerat verk. Troligen kan långhuset ha stått färdigt vid ett annat nedtecknat årtal från okänd källa för kyrkan, 1199.

Ett stycke in på 1200-talet påbörjades tornet. Det är tillkommet i minst två etapper, varav den nedre delen uppvisar en arkitektonisk omsorg om murverk, portal samt trapplopp och öppningar till trappan uppe i tornet som inte riktigt motsvaras i samma grad i tornets övre delar. De övre delarna har rundbågiga men väl tilltagna ljudgluggar. Tornets gavlar åt alla håll, vars krön är kapade och vars svicklar något utfyllda vid basen, visar att tornet planerades för en högre tornhuv än den nuvarande, vars tidigare mått också går att rekonstruera.

Under 1300-talet skedde en fullständig förnyelse av den äldre kyrkan. Kor och långhus revs i ett sammanhang och det nuvarande koret och långhuset byggdes. Även om det är sannolikt att koret först sattes under tak för att kunna tas i bruk så snart som möjligt, tycks inget nämnvärt byggnadsuppehåll ha skett under byggnadsskedet. Intill den nya kyrkan fick det gamla tornet stå kvar. Planen var säkerligen att ersätta det med ett nytt. Tornet var inte bara till bredden utan även höjden påtagligt mindre än resten av kyrkan. Kyrkan blev stor, en av öns största. Takresningen var ursprungligen väsentligt högre än i dag, vilket framgår av spår av tidigare takfall på både långhusets och tornets östmurar. Både kor och långhus försågs med stora portaler på södra sidan, försedda med skulpterade kapitälband. Fönstren, placerade i öster och söder gavs en stor, två- eller tredelad form. På den fönster- och portallösa sidan mot norr förbereddes för en murad sakristia, men någon sådan kom inte till stånd, trots att man förberedde med förtagningar och en portalomfattning, som troligen fungerade som nisch. Arkitekturen, konstruktionen och den byggnadens skulpturala utsmyckning överensstämmer med andra verk bland de gotländska kyrkorna av den byggnadsledning som brukar kallas Egypticusverkstaden.

Om kyrkans förändringar under århundradena närmast efter 1300-talet är inte mycket känt. Bevarad är dock kyrkans predikstol från 1587. Den finns sedan 1600-talets slut i Fide kyrka och

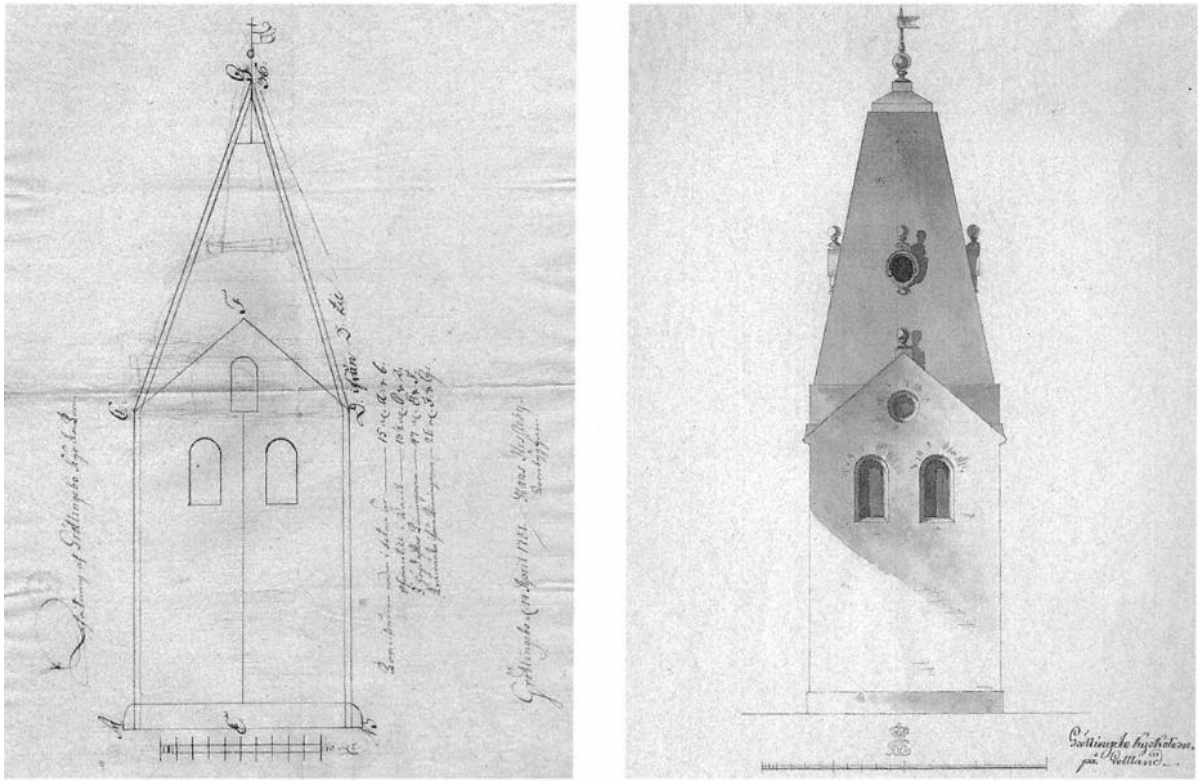
är en av de äldsta bevarade predikstolarna på Gotland. 1658 fick kyrkan den nuvarande altaruppsatsen och 1699 byttes den tidigare predikstolen ut mot en som egentligen var äldre än kyrkans dåvarande, men som var mer utsmyckad och som kom från domkyrkan i Visby.

Ljudtaket, som nyligen troligen hade anskaffats till Grötlingbo kyrka, blev kvar medan ljudtaket till domkyrkans predikstol placerades i Fide kyrka tillsammans med Grötlingbo gamla predikstol. Under 1600- och 1700-talet skedde förnyelser av kyrkorummet genom ny dekormålning i valven, varvid delar av medeltida måleri doldes. Ny bänkinredning anskaffades med målning på dörrarna.

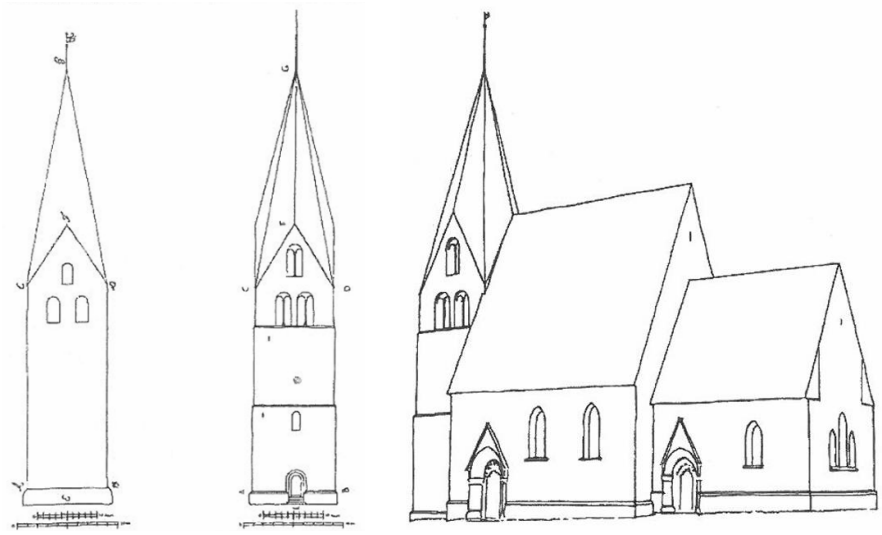
Troligen under 1700-talets senare del sänktes korets och långhusets takfall, troligen till nuvarande låga vinkel. Ett förslag till ombyggnad av tornhuven togs fram omkring 1780, formad som en fyrsidig huv med trubbigt övre avslut efter förebild av en antik obelisk, men genomfördes inte förrän 1822-1823. Då fick huven sin nuvarande form dock med lägre resning än i ritningen och åttkantig i anslutning till gotländsk tradition. Vid senare förnyelser har formen bibehållits. År 1828 byggdes sakristian, dock mindre än den under medeltiden planerade. Mellan 1921 och 1986 fanns en skorsten ovanför långhusets taknock i öster. År 1986-1987 slammades kyrkans fasader vita, med undantag för stenarna från den äldre kyrkans bågfriser, men på 2018 avlägsnades denna och murverket frilades.

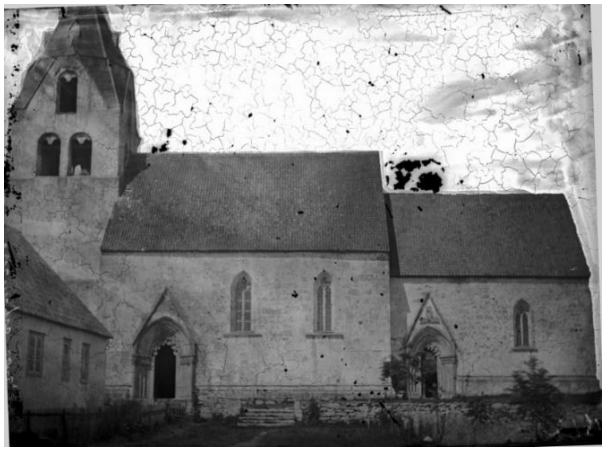
Teckning av Per Arvid Säve 1850 efter en nu försvunnen oljemålning från 1700-talet, visande kyrkan. Tornet hade dock sannolikt då, som nu, gavelrösten. Efter Sveriges Kyrkor 226, Gotland IX:2 (2001).

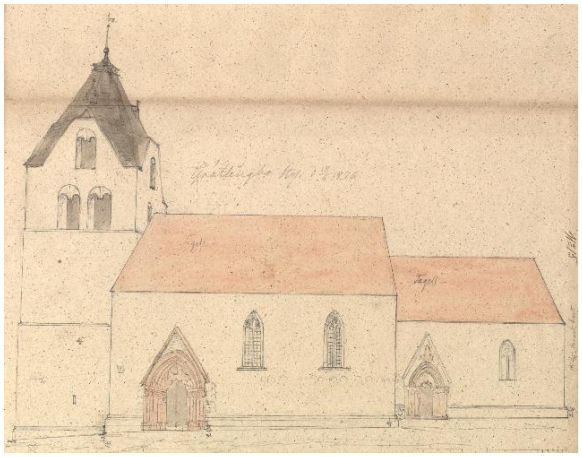

Ritning över tornhuvens tidigare form. Uppmätning Hans Hessleby 1781. Höjd och bredd angivna i olika skalor. Huven sannolikt förenklat återgiven. Till höger ritning till ny tornhuv, möjligen av Thure Wennberg, ÖIÄ 1781. Efter Sveriges Kyrkor 226, Gotland IX:2 (2001).

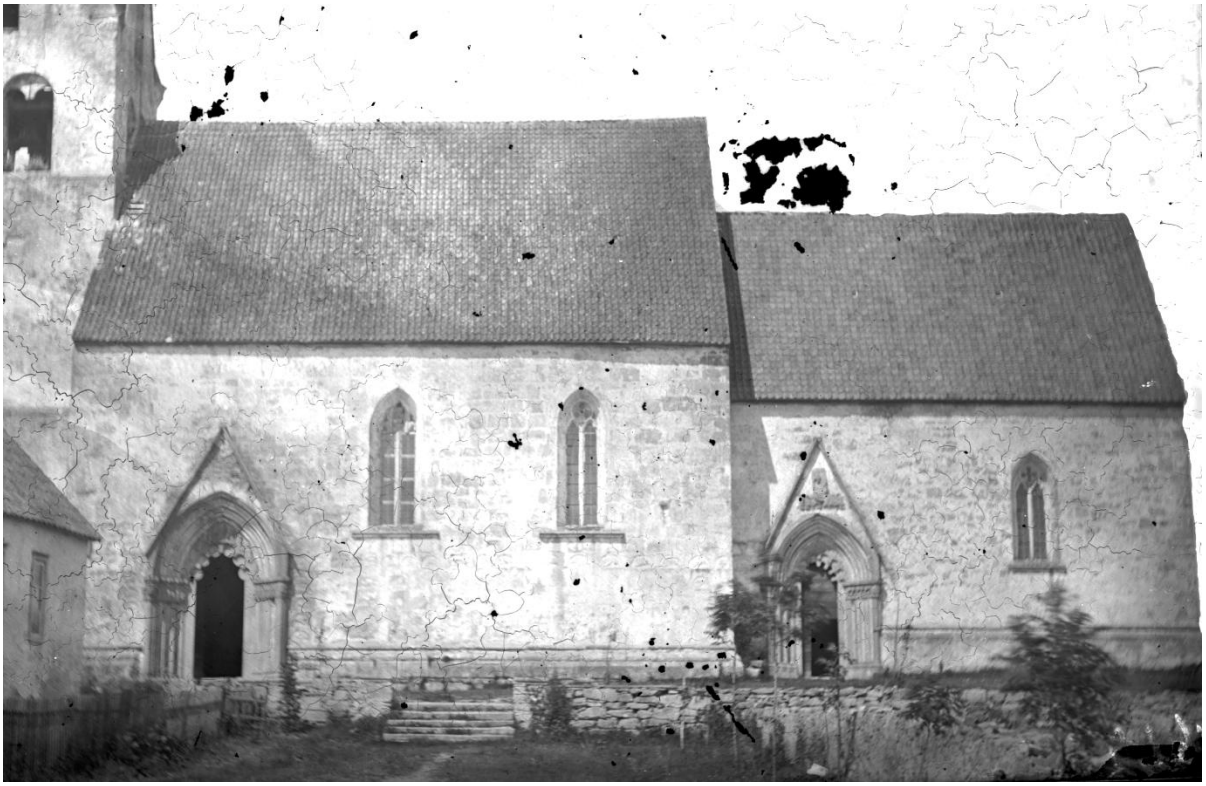

Renritning och tolkning av Hans Hesslebys uppmätning med enhetliga mått. Till höger försök till rekonstruktion av kyrkans exteriör utifrån Hesslebys ritning samt spåren på tornets och långhusets östra gavlar efter tidigare takfall. Efter Jakob Lindblad i Gotländskt arkiv 2001.

Exteriör från söder. Foto Carl Fredrik Lindberg 1876, ATA, och teckning Nils Månsson Mandelgren 1876, Folklivsarkivet, Lund (Alvin).

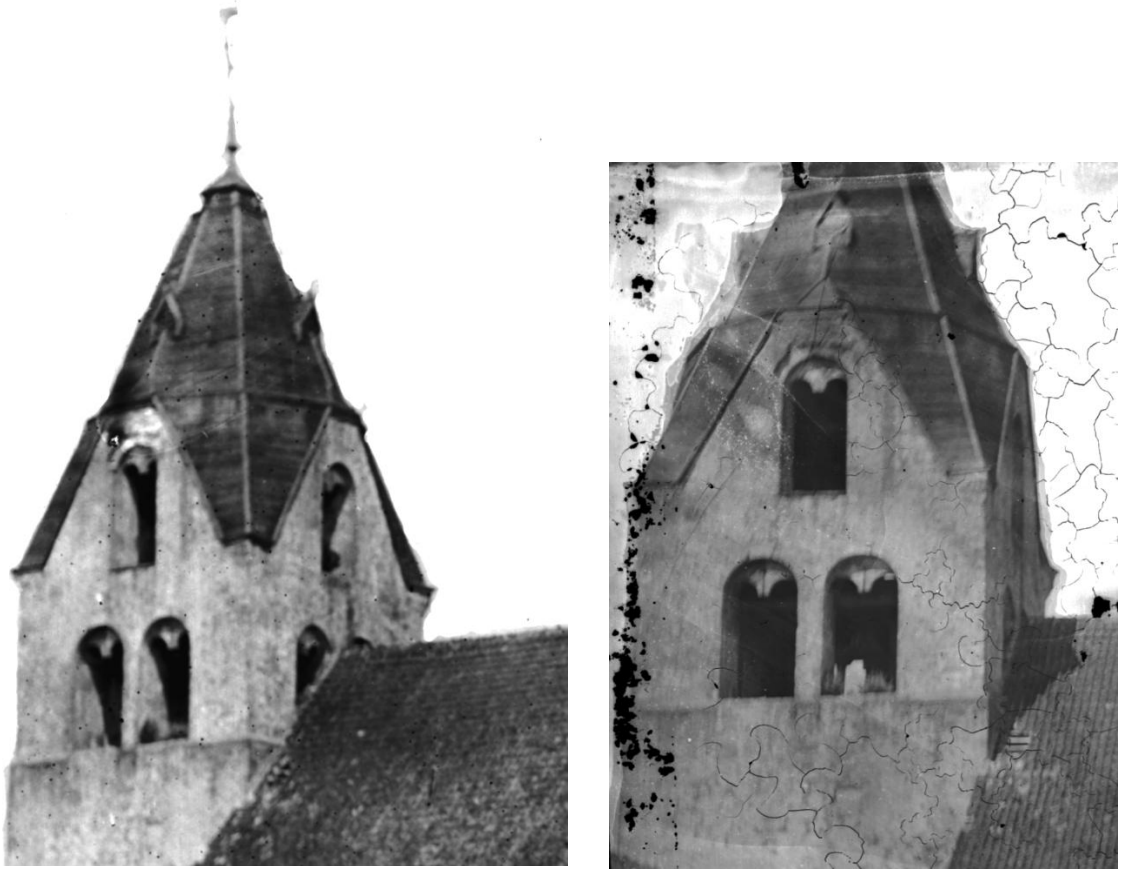
Långhusets och korets sydfasader 1876. Förstoring av föregående foto. Medan korfönstret och östra långhusfönstret bevarat sina medeltida poster hade västra långhusfönstrets två poster ersatts av en enda post.

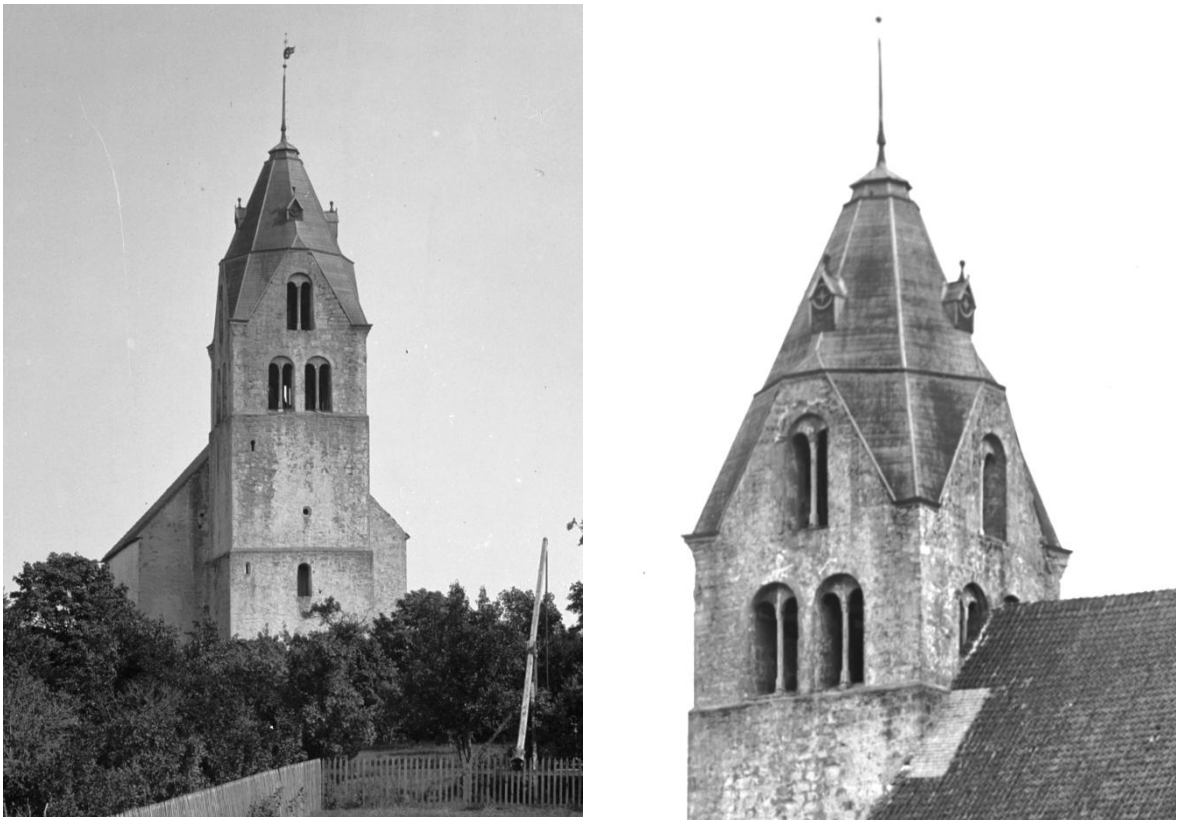
Exteriör från sydöst. Foto Carl Fredrik Lindberg 1876, ATA.

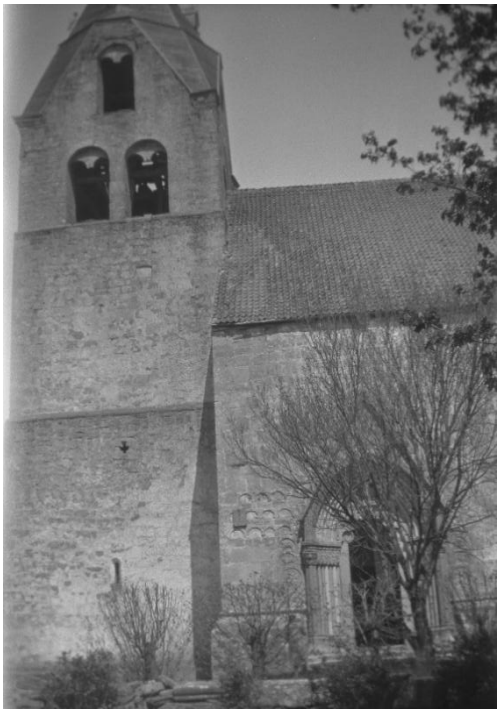
Exteriör från sydväst. Foto J. W. Hamner 1905, ATA. Långhusets västra fönster har fått rekonstruerade poster. Ljudgluggarna har försetts med kolonnetter av trä.

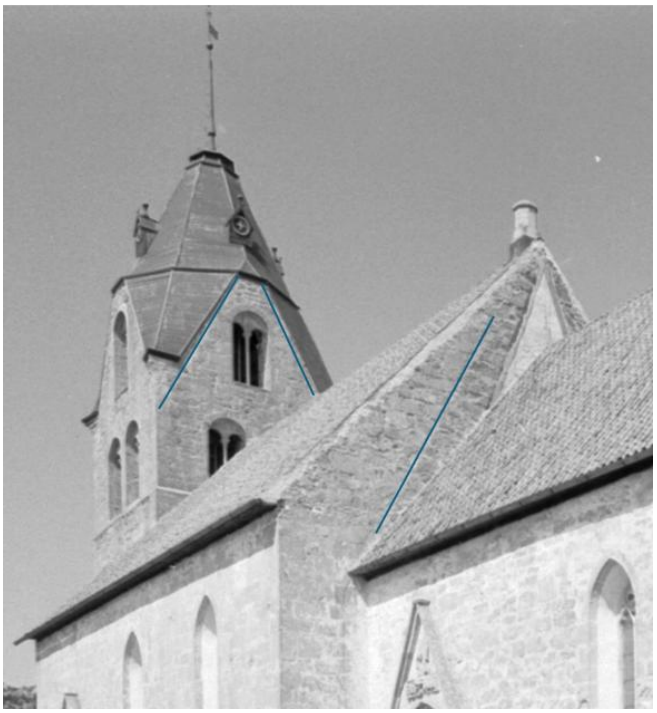

Tornhuven före den genomgripande reparationen 1885. Detaljer av foton ovan från 1876.

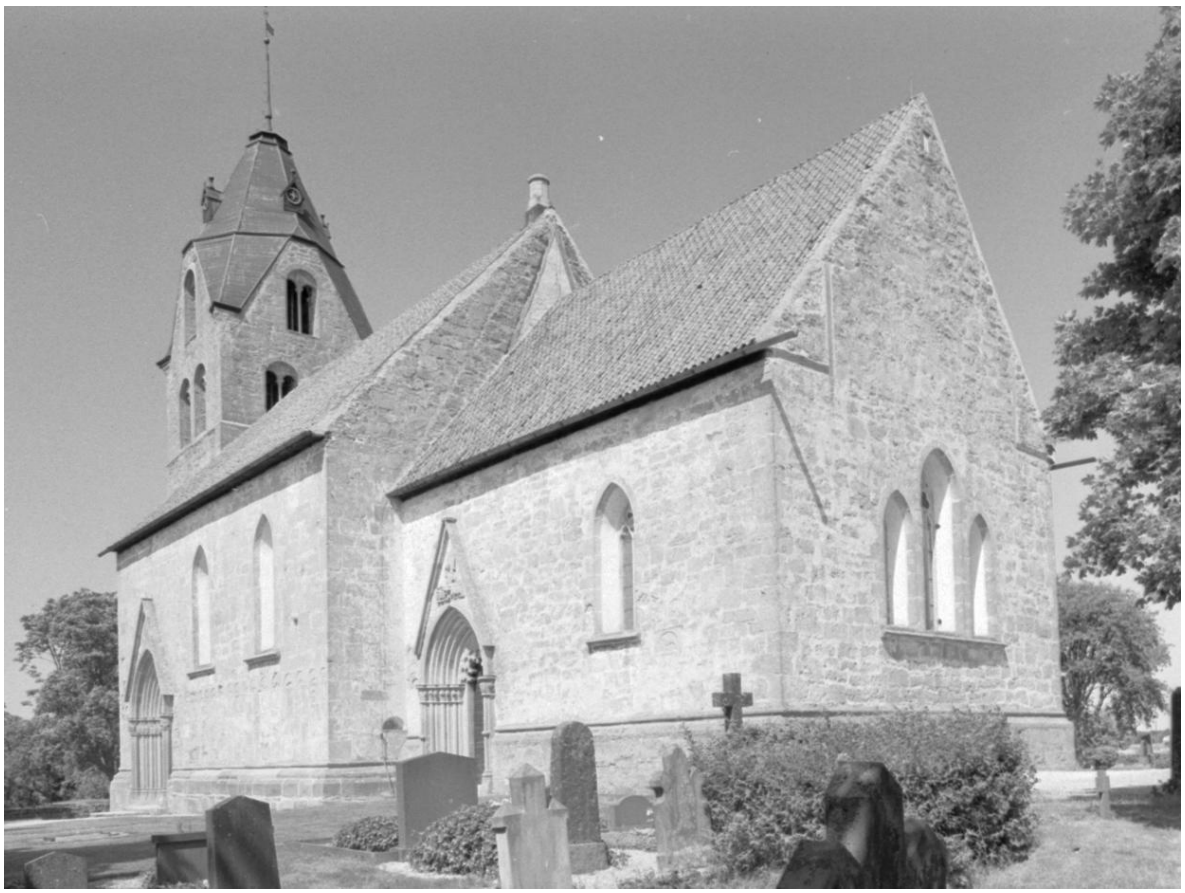

Tornhuven efter 1885. Kupornas form något annorlunda. Foto J. W. Hamner 1905, ATA, det till höger detalj av foto ovan.

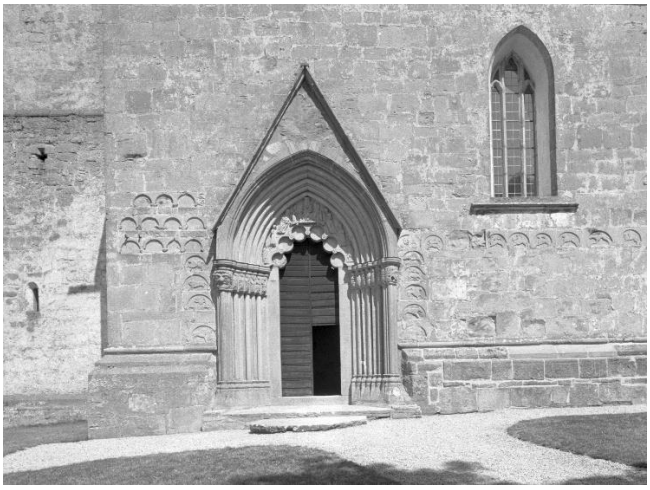

Tornet från söder. Foto Berit Wallenberg 1928, ATA. Ljudgluggarna saknar åter kolonnetter. En solvisartavla är fäst på muren väster om långhusportalen. Till höger, spår på tornets och långhusets östra gavlar av tidigare takfall (ifyllda med blått). Detalj av fotot nedan.

Exteriör från sydöst efter restaurering 1949-1950, varvid fönstersmygarna putsades och ljudgluggarna försågs med huggna kolonnetter. Skorstenen tillkom 1921. Foto Nils Lagergren 1958, ATA.

Ovan södra långhusfasadens södra del efter restaureringen 1949-1950 respektive 1986-1987. Foto Nils Lagergren 1958 respektive Gabriel Hildebrand 1997, ATA. Till vänster och nedan exteriör från sydöst, nordöst och nordväst efter restaureringen 1986-1987 då fasaderna slammades och skorstenen revs. Foto Gabriel Hildebrand 1997, ATA.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Grötlingbo kyrka är byggd av grå sandsten. Vissa inslag är i kalksten, huvudsakligen röd, så kallad Hoburgsmarmor. Det gäller främst dekorativa inslag som portalernas omfattningar, fönstrens masverk, sockel och andra detaljer, vilket ger en effektfull färgväxling mellan grått och rött. Sakristian är putsad med brett utstruken puts. Yttertaken täcks av tegel, tornhuven av liggande panel. På avstånd mest iögonenfallande är tornets stora ljudgluggar och gavlar, vilka vetter åt alla fyra väderstreck. På närmare håll reser sig långhusets och korets mäktiga murar, mest framträdande från söder där det öppna området söder om kyrkan ligger flera meter lägre än kyrkogården. Sakristian på norra sidan framhäver kyrkans stora mått. Till storlek och karaktär framstår den som ett murat bostadshus från 1800-talet, ställt intill kyrkmuren. På var sida om detta syns förtagningar för en planerad, större sakristia.

Iögonenfallande och utmärkande för kyrkans fasader mot söder är de rundbågiga stenblocken med reliefer och de stora perspektivportalerna med spetsiga vimperger och rikt skulpterade omfattningar. Särskilt gäller det långhusportalen med sina grinande ansiktsmasker och rader av apostlar. Stenarna med rundbågar och reliefer är hämtade från den äldre kyrkans kor och långhus, där de suttit under takfoten och visat jaktscener.

Exteriör från sydöst ur flygperspektiv. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Exteriör från nordväst ur flygperspektiv. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Exteriör från sydöst. Foto JL 2024.

Exteriör från sydväst samt tornets nedre del och långhuset från sydväst. Foto ES respektive JL 2024.

Nedre delen av tornets södra fasad. Till höger tornets södra fönster. Foto JL 2025 respektive 2024.

Korsformad ljusglugg i tornets södra fasad. Till höger nedre delen av långhusets västfasad, söder om tornet. Foto JL 2025.

Reliefer från den tidigare, romanska kyrkan, inmurade i långhusets sydfasad, väster om portalen. Foto ES respektive JL 2024.

Långhusportalen sedd från sydöst. Foto JL 2024.

Långhusportalen. Foto JL 2024.

Långhusportalens tympanon. Foto JL 2024.

Långhusportalens västra kapitälband. Foto JL 2024.

Långhusportalens östra kapitälband. Foto JL 2024.

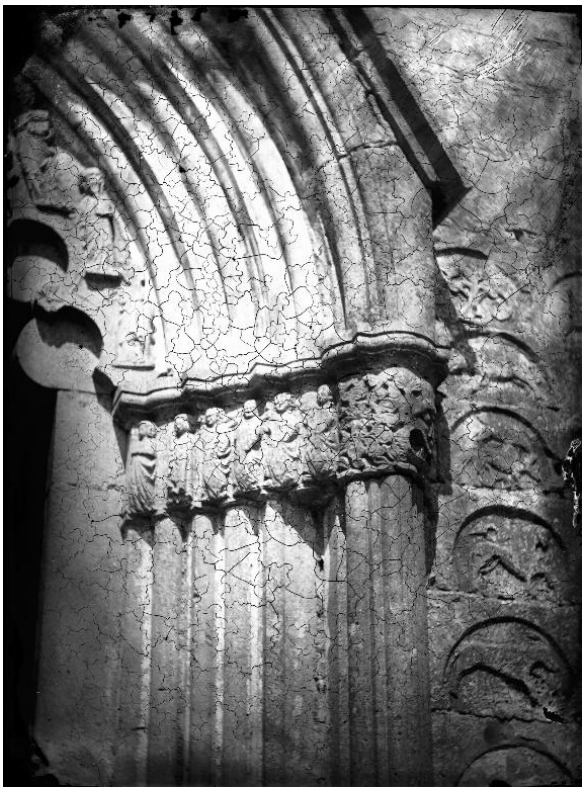
Yttre delen av långhusets östra kapitälband samt reliefer från den tidigare kyrkan, inmurade i sydfasaden öster om långhusportalen. Foto JL 2025.

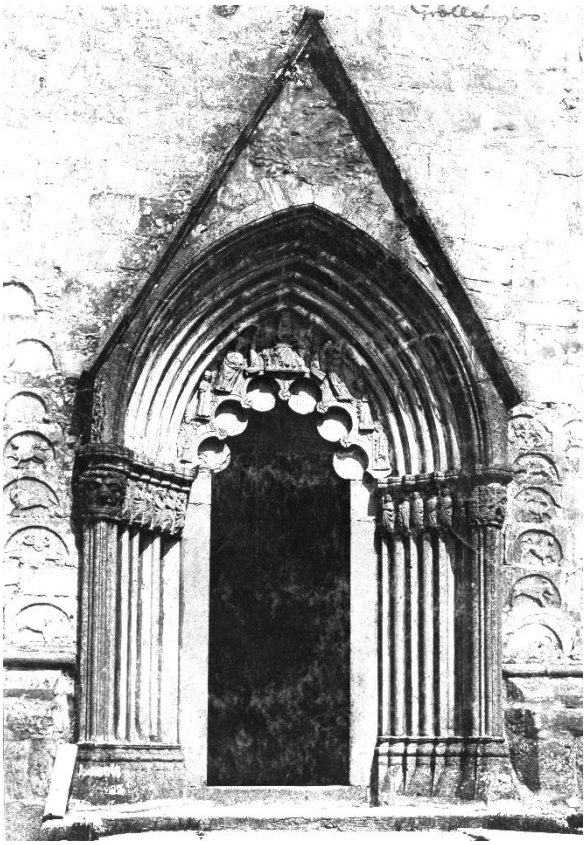

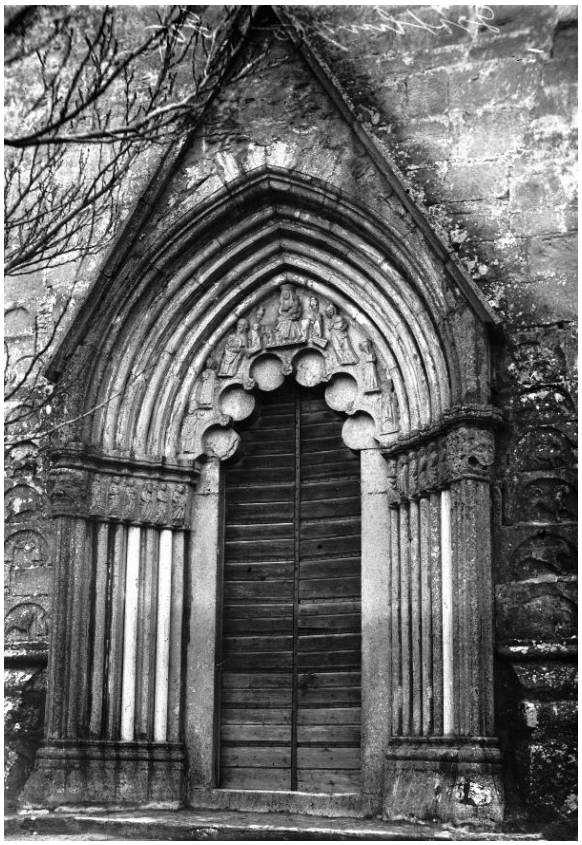

Långhusportalens västra och östra basband. Foto JL 2025. Nedan portalens kapitälband och nedre delarna av arkivolten. Foto Carl Fredrik Lindberg ca 1875, ATA.

Långhusportalen omkring innan och efter att saknade kolonnetter kompletterats. Foto ca 1900, Kungl. Konsthögskolan (efter foto i ATA) respektive Einar Erici 1915, ATA.

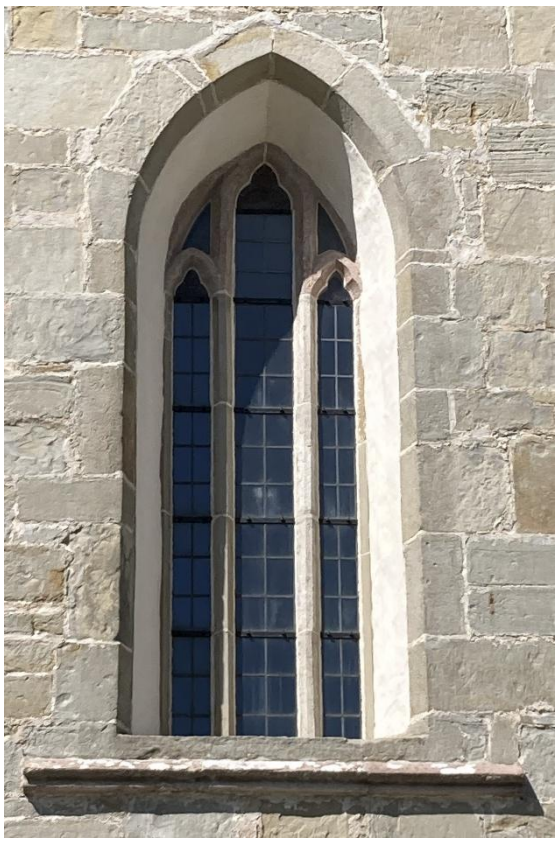
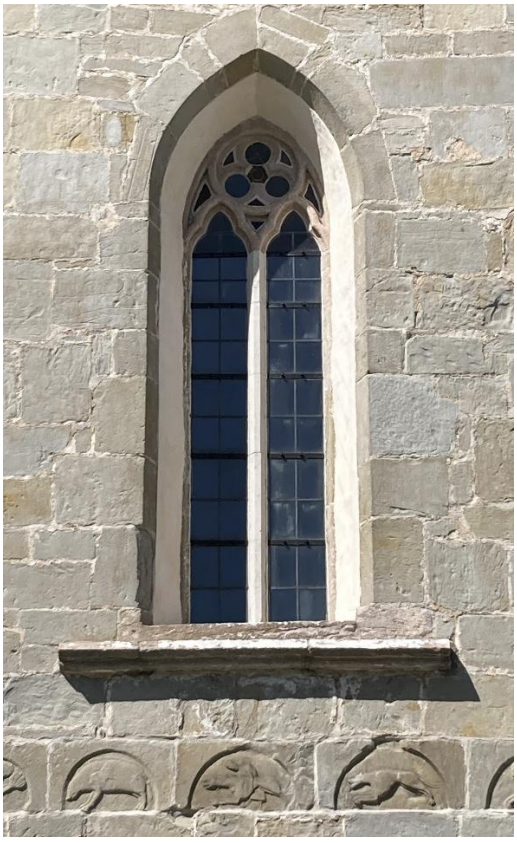
Parti av södra långhusfasaden med inmurade reliefer från den tidigare, romanska kyrkan. Foto JL 2025.

Reliefer i långhusets sydfasad från den tidigare kyrkan. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Långhusets sydfasad, snett ovanifrån. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

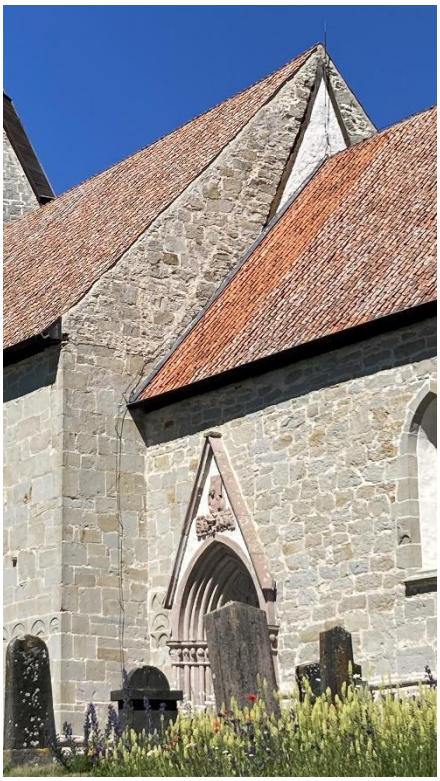

Långhusets sydvästra och sydöstra fönster. Foto JL 2025.

Inmurade delar i långhusets södra fasad, från den tidigare romanska kyrkan. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift, respektive JL 2025.

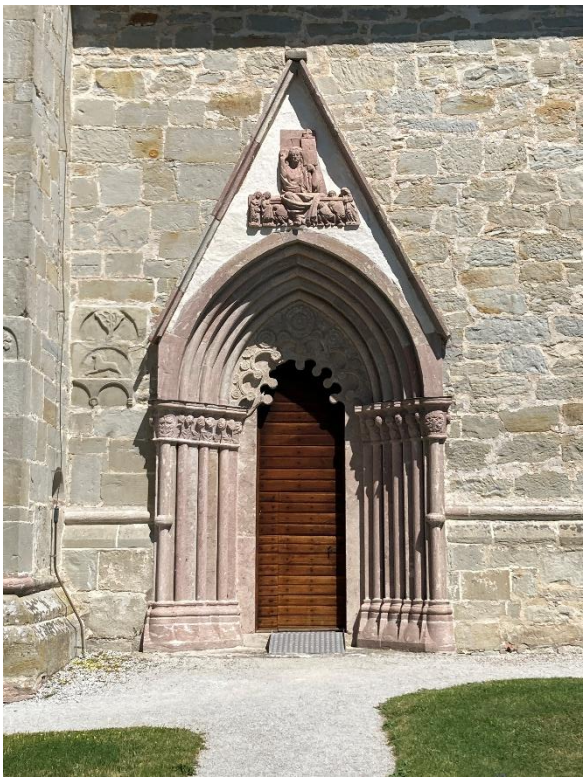
Koret från sydöst. Foto JL 2024. Ovan till höger södra delen av långhusets östra gavelröste. Foto JL 2025. Till vänster gavelröstet sett snett ovanifrån. Foto Pär Malmros 2021. Nedan överstycke till fönsteröppning från den äldre kyrkan, inmurad i södra delen av östra långhusgaveln. Foto JL 2025.

Södra delen av långhusets östra gavel med ristningar från 1600-talet. Foto JL 2025.

Reliefer från den äldre kyrkan, inmurade väster om korportalen. Foto ES 2024. Till höger korportalen med omgivande murverk. Foto JL 2025.

Korportalen. Foto JL 2024.

Korportalens östra och västra kapitälband, västra basband samt den östra sidans poster och basband. Foto JL 2024-2025.

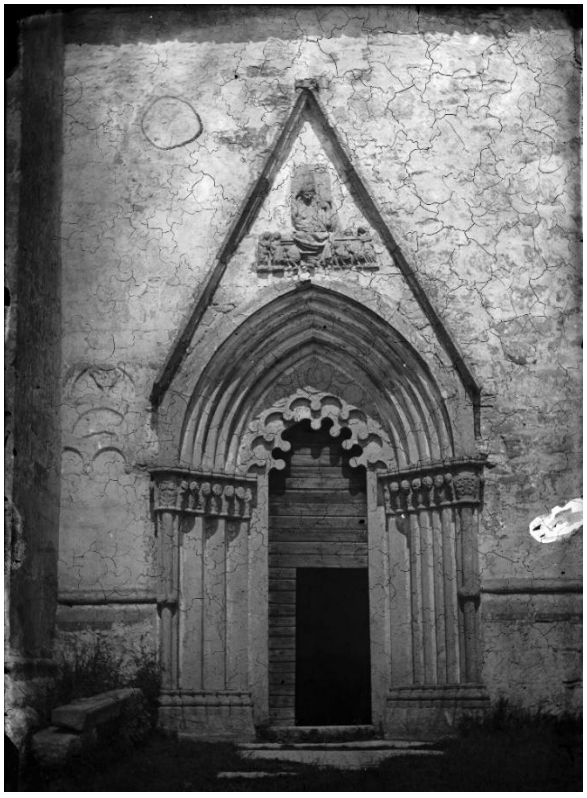
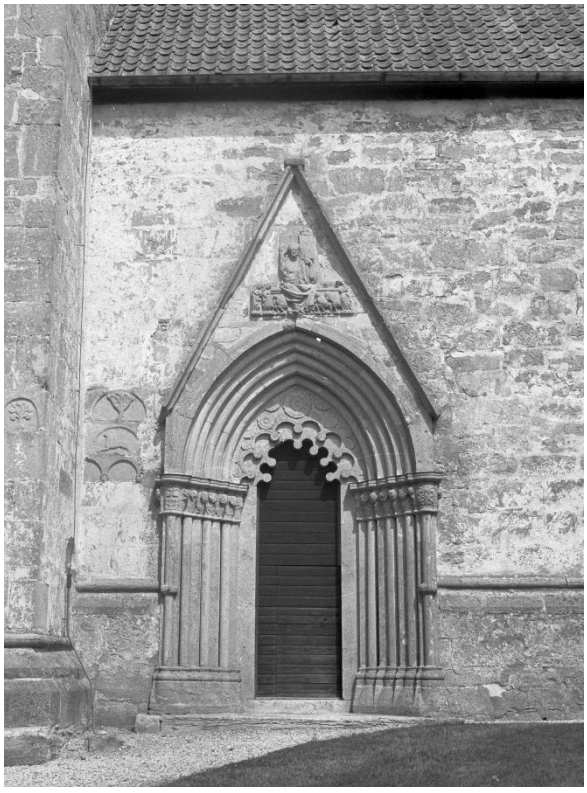
Korportalens tympanonfält. Foto JL 2024.

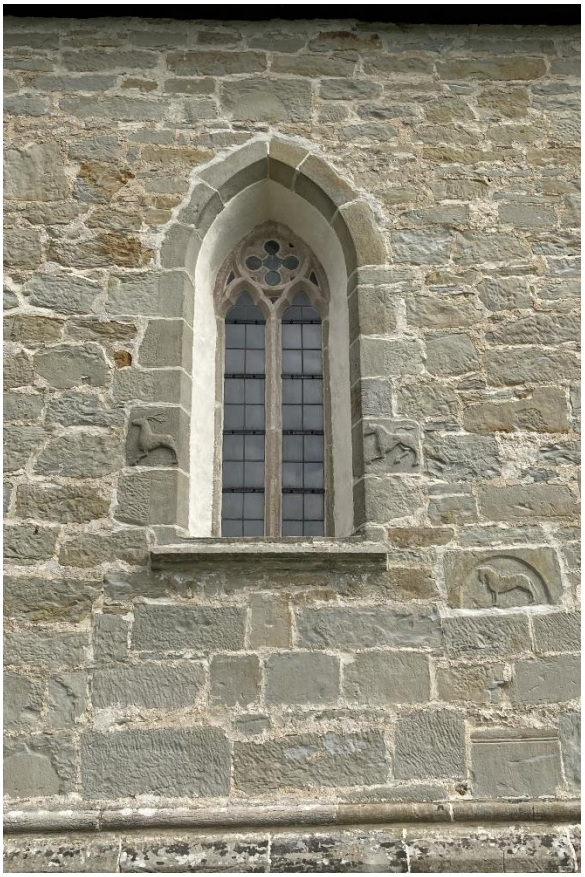

Korportalens vimpergskulptur, murpartiet kring korportalen samt inmurad arkitekturdetalj i korets sydfasad från den tidigare, romanska kyrkan. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Korportalen samt omgivande murverk vid 1800-talets slut samt efter restaurering 1949-1950 med delvis bevarad puts. Foto Carl Fredrik Lindberg ca 1875 och Nils Lagergren 1958, ATA.

Korportalen och omgivande murverk efter restaureringen 1986-1987. Foto Gabriel Hildebrand 1997, ATA. Till höger korets södra fönster med inmurade äldre reliefer. Foto ES 2024.

Korets östgavel frånöster och nordöst. Foto JL 2025.

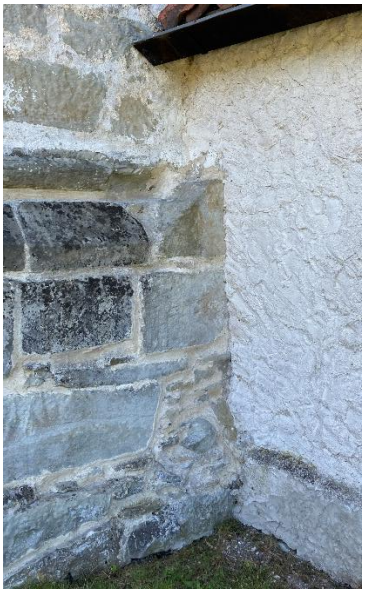
Korets östfönster. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Sakristian från nordöst, byggd 1828. Flygfoto Pär Malmros 2021, Visby stift, och foto JL 2024. Till vänster sakristian från nordväst. Nedan till vänster förtagning i sockeln från korets byggnadstid för då ej utförd sakristia. Nedan till höger korets norra mur och långhusets sydöstra hörn med förtagning närmast sakristians putsade västra mur från korets byggnadstid för sakristian. Foto JL 2025.

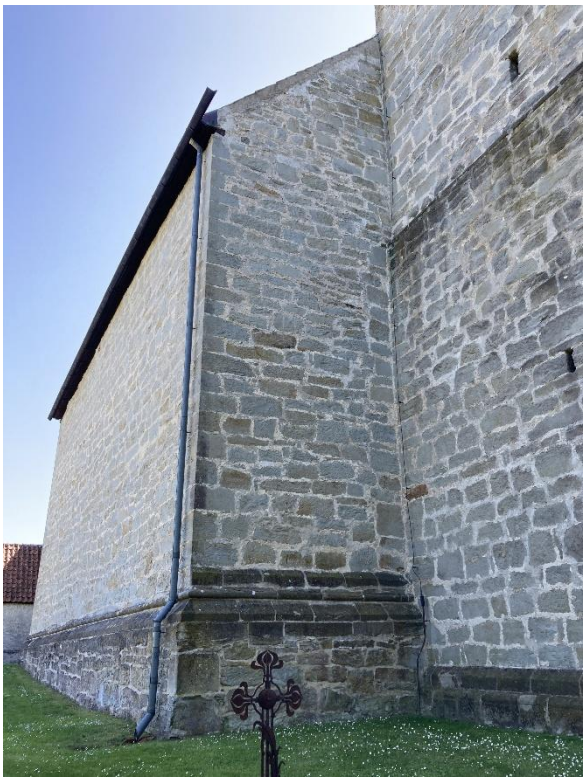

Långhusets östra gavel från nordöst samt norra fasaden från nordväst. Foto JL 2025 respektive 2018.

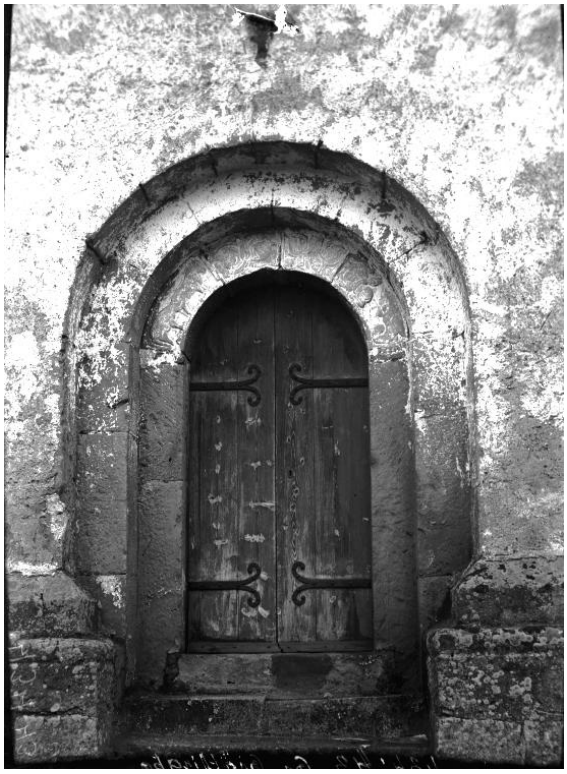
Långhusets nordvästra hörn med del av det äldre långhusets västgavel. Till höger sten med skulpterad relief, ovanför västportalen. Foto JL 2025.

Tornportalens tympanon. Foto JL 2024.

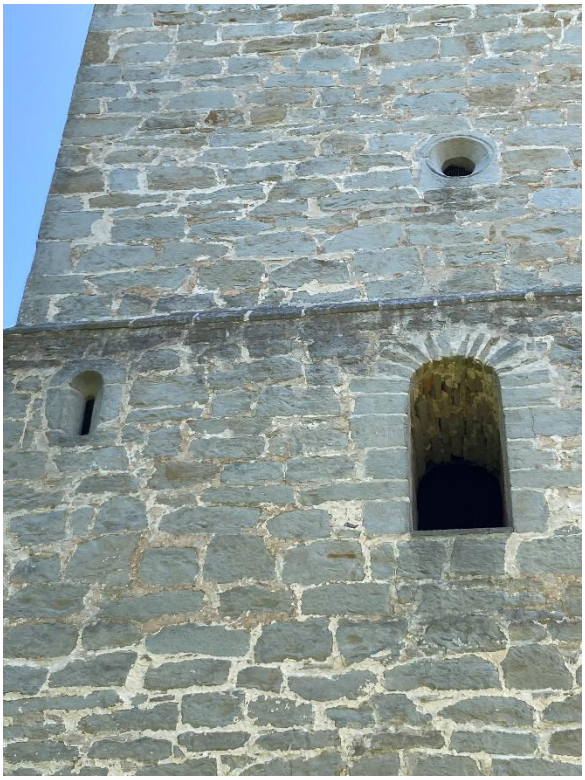
Tornportalen. Foto JL 2024.

Tornportalen.
Foto Einar Erici
1915, ATA.

Tornes norra och västra fasader. Foto JL 2025 respektive ES 2024.

Tornets nedre del från sydväst. Foto ES 2024. Till höger lastport och ljusgluggar i tornets västfasad. Foto JL 2025.

Tornets övre del och tornhuven från sydöst. Foto JL 2024. Till höger nedre våningen av ljudgluggar mot söder, öster och norr. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Övre östra samt norra och västra ljudgluggarna. Till höger vindflöjeln på tornhuven. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Tornhuvens övre del från söder och ovanifrån. Foto Pär Malmros 2021, Visby stift.

Interiör

Kyrkorummet är ovanligt anslående bland de gotländska kyrkorna genom långhusets treskeppighet och det avlånga koret. Förutom koret och långhuset består rummet av ringkammaren som är försett med en glasad vägg med dörrar så att det kan avskärmas till mindre gudstjänstrum. Hela kyrkorummet täcks av murade kryssvalv som i långhuset bärs av fyra runda kolonner. Väggar och valv är putsade. Omfattningar, bågar och kolonner är i grå och ljusröd kalksten med inslag av kyrkans huvudsakliga konstruktionsmaterial, sandsten. Stenen har till vissa delar formats skulpturalt, som i valvens konsoler och i triumfbågens vederlag som ovanligt nog är format i flera språng. I koret finns i valven och delvis murarna inslag av kalkmålningar från 1300-talets mitt. Kalkmålningarna i långhusets valv är från 1707. Korets östra fönster är till stor del försedda med glasmålningar från 1300-talets mitt och senare del. Bland de kyrkor på Gotland som har en trefönstergrupp i öster är denna den rikaste med tredelat mittfönster och tvådelade sidofönster.

Sakristian på korets norra sida nås via en ingång från koret med trepassformat krön från korets byggnadstid, vilken först vid sakristiebygget 1828 kom att få sin funktion. Sakristian täcks av ett plant innertak.

Uppgången till tornet och vinden sker genom en trappa i tornets norra mur med ingång från ringkammarens nordöstra hörn. Trappan har tunnvalv och rundbågiga öppningar i tornets första övervåning. Denna är hög och har tidigare varit indelad i flera våningar. I väster finns en lastport och i öster en ingång till långhusvinden. Rummet täcks av ett kryssvalv. Trappan uppåt löper i norra muren men med trappstegsformat tak av den på Gotland vanliga sorten. När trappan når det nordvästra hörnet i tornet övergår den i en kort spiral som når klockvåningen genom den nedre nord-nordvästra ljudgluggen. Klockvåningen har tre relativt stora ljudgluggar åt var sida, med klockan hängande innanför de lägre. Åt öster syns långhusets yttertak men innan takens sänkning, troligen på 1700-talet, vette alla de östra gluggarna in mot kyrkvinden. Tornhuven följer till sin inre konstruktion den för Gotland vanliga med krysslagda bockar, men har låga proportioner.

Långhusvinden nås genom en öppning i tornets första övervåning. Öppningen med profilerat krön av överblivna sockelstenar nådde även vinden i den romanska kyrkan men har i det gotiska långhuset behövt kompletteras med en murad trappa. På tornets östra sida syns avtryck av det äldre långhusets gavel som revs när nuvarande långhus uppfördes. Takstolen vilar delvis på längsgående bjälkar ovanför kyrkorummets kolonner. Öppningen mot koret har varit vid samt rakt spetsig ovanför grova stockar mot murverket, men är till sin övre del igenmurad sedan kortakets sänkning, så när som på en mindre passage som delvis är förbyggd av skorstensstocken. En ljusglugg i öster, samtida med taksänkningen, släpper in ljus.

Interiör mot öster. Foto JL 2024.

Interiör mot väster. Foto JL 2025.

Interiör av koret mot öster, sett genom triumfbågen. Foto JL 2024 respektive 2025.

Korets östra del mot öster samt mot sydöst. Foto JL 2025.

Interiör av koret mot väster och nordväst. Foto JL 2024 respektive 2025.

Korets östra fönster. Foto JL 2024.

Glasmålningar i korets nordöstra och sydöstra samt nedan till vänster mellersta östra fönster. Foto ES 2025. Nedan till höger korets södra fönster. Foto JL 2025.

Kalkmålning i korets östra valv, öster uppåt. Foto ES 2025.

Kalkmålningar i korets västra valv, öster nedåt. Foto ES 2025.

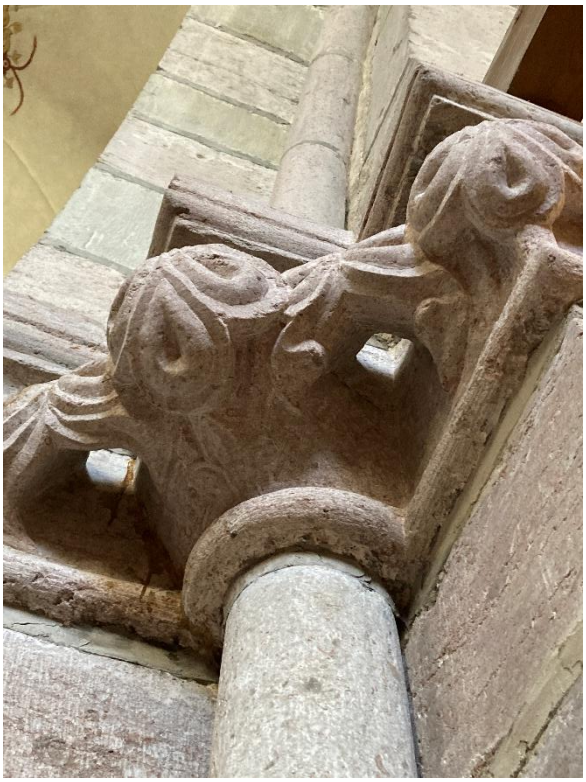

Korets norra och södra valvkonsoler. Foto JL 2025.

Korets sydvästra hörn med inmurade bågfält från den tidigare kyrkan samt passage till predikstolen. Till höger triumfbågens södra vederlag, format i flera språng samt med spår av ett korskrank. Foto JL 2025.

Triumfbågens norra vederlag samt detalj av kapitälbandet sett underifrån. Foto JL 2025.

Triumfbågens norra vederlag i flera språng samt med spår av tidigare korskrank. Till höger långhuset sett mot väster genom triumfbågen. Foto JL 2025.

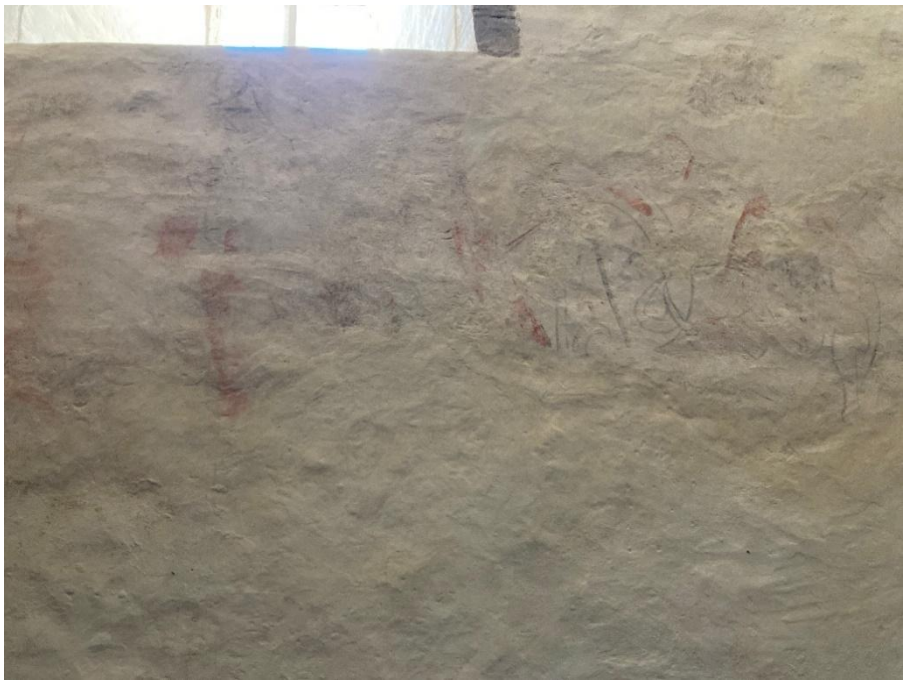
Interiör av långhuset mot sydöst. Foto JL 2025.

Interiör av långhuset mot sydöst och söder. Foto JL 2024 respektive 2025.

Långhusets sydöstra och sydvästra fönster med rester av medeltida glasmålningar, delvis kompletterade omkring 1900. Foto JL 2025.

Fragmentariskt bevarad kalkmålning på långhusets södra mur, troligen från omkring 1600. Foto JL 2025.

Vindfång i långhusportalen tillkommen 1893., med stängd respektive öppen ytterdörr, varvid det släpper in dagsljus i långhusets västra del. Foto JL 2025.

Kolonnernas baser och kapitäl i nordöst, sydöst, nordväst och sydväst. Foto JL, nederst till vänster ES, 2025.

Valvkonsoler på långhusets västra mur samt den östra på södra muren. Foto JL 2025.

Valvkonsoler på långhusets norra mur. Foto ES 2025.

Långhusvalven mot nordöst och sydöst. Foto JL 2024 respektive 2025.

Långhusvalven mot sydväst. Foto JL 2025.

Långhusets östra och mellersta mittskeppsvalv, öster nedåt. Foto ES 2025.

Långhusets västra mittskeppsvalv, öster uppåt, samt sydöstra valv, öster nedåt. Foto ES 2025.

Interiör av långhuset mot nordväst. Foto JL 2025.

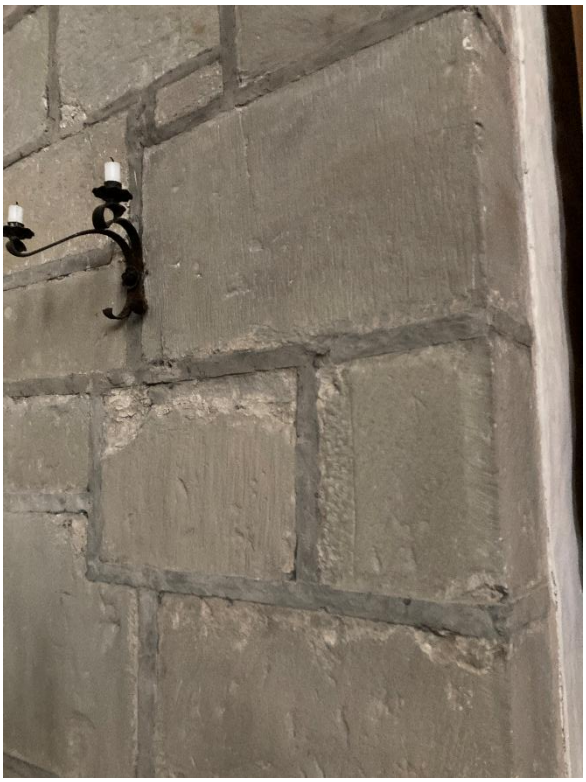
Långhusets södra sidoskepp mot väster samt långhuset mot sydväst. Foto JL 2025.

Långhuset mot väster. Till höger tornbågen. Foto JL 2025.

Tornbågen, bestående av en yttre båge i det gotiska långhusets västra mur, samt en inre i tornets östra mur, sedd från sydöst. Till höger detalj av den gotiska bågens norra vederlag med sandstensblock med stenhuggarmärken och huggning för en hörnkedja samt med cementfogar, troligen från restaureringen omkring 1890. Foto JL 2025.

Den romanska tornbågen sedd från öster och sydväst. Foto JL 2025.

Kapellet i ringkammaren, sett mot öster samt glasvägg från 1988, ritad av Per Anders Johansson, RAÄ. Stolsinredning från 1950-talet då ringkammaren inreddes till doprum. Foto JL 2024.

Ringkammaren mot väster och söder. Foto JL 2025.

Ringkammarens valv mot nordväst samt skeppsristning på ringkammarens norra mur. Foto JL 2025.

Ingången till sakristian i korets norra mur. Till höger interiör av sakristian mot norr. Foto JL 2025.

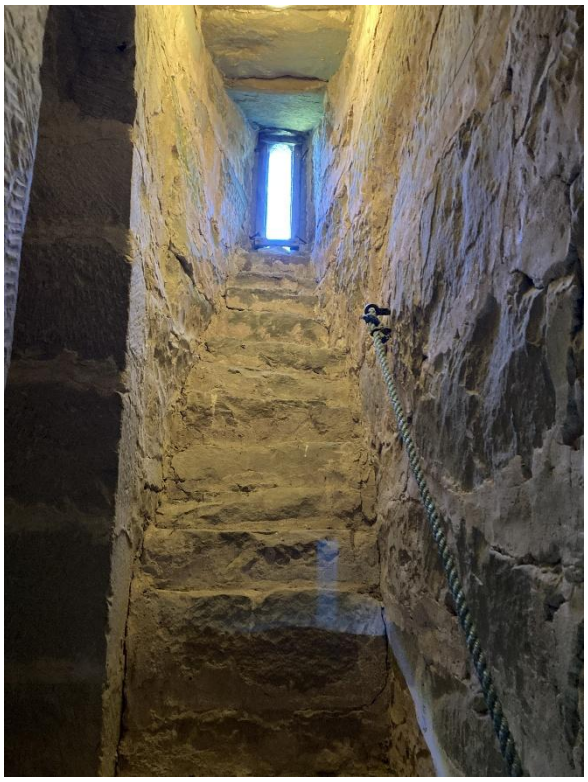
Igenmurning innan sakristian byggdes Övre delen av sakristieingångens smyg, sedd mot söder med spår av ingångens tidigare. Foto JL2025.

Ingång i ringkammarens nordöstra hörn till murtrappan i tornets norra mur. Till höger murtrappans början sedd mot sydväst. Foto JL 2025.

Ristning i putsen med runinskrift på nedersta torntrappans södra sida. Till höger murtrappans nedre del nedåt mot öster. Foto JL 2025.

Murtrappans nedersta lopp sett uppåt mot väster. Till höger ljusglugg vid öppningen från murtrappan till tornets första övervåning, mot väster. Foto JL 2025.

Övre delen av öppningen mellan murtrappans nedre lopp, sedd från tornets första övervåning. Nedan till vänster tornets första övervåning mot norr med öppningar till murtrappan. Till höger första övervåningen mot öster med utgång till långhusvinden. Foto JL 2025.

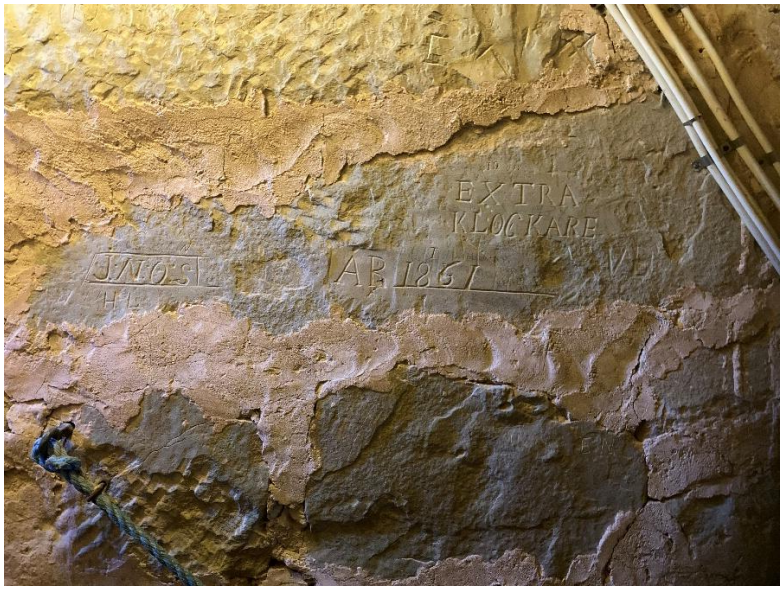

Tornets första övervåning mot söder och väster med rester av tidigare våningsindelning. Foto JL 2025.

Lastport i väster i tornets första övervåning. Första övervåningen sedd uppåt mot tornets övre kryssvalv. Foto JL 2025.

Ingång från tornets första övervåning till murtrappans övre lopp. Till höger inskrifter på norra sidan av torntrappans övre lopp. Foto JL respektive ES 2025.

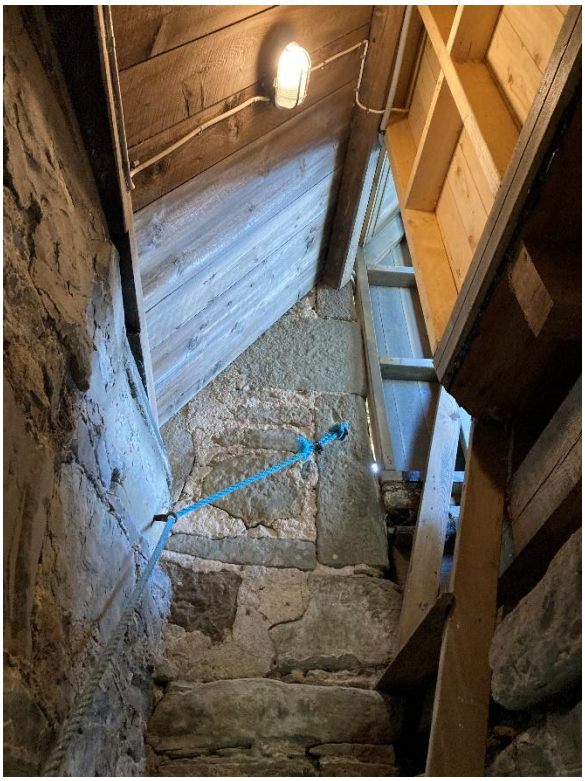

Murtrappans övre lopp sett uppåt mot väster. Till höger murtrappans övre lopp där det byter riktning med en kort trappspiral vid tornets nordvästra hörn. Foto JL 2025.

Murtrappans övre lopp där det byter riktning vid tornets nordvästra hörn sett mot väster. Foto ES respektive JL 2025.

Övre delen av murtrappans övre lopp sedd mot väster och öster med utgång till klockvåningen i den västra av de norra ljudgluggarna. Foto JL 2025.

Klockvåningen, tornets andra övervåning, mot norr. Foto JL 2025.

Klockvåningen mot öster med långhusets tak och västra gavelröste. Foto JL 2025.

Klockvåningen mot väster. Till höger kimningsstenar vid klockvåningens södra sida. Foto JL 2025.

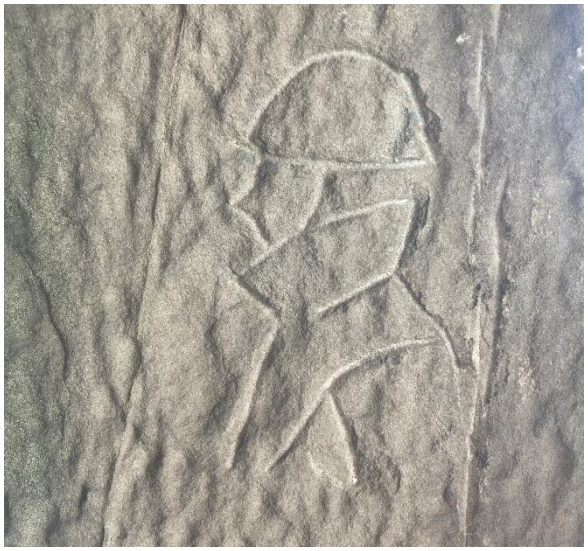

Krönen på de nedre ljudgluggarnas innersmygar, mot väster och öster. Till höger svickeln mellan gavlarna i öster och söder, sedd nedåt. Foto JL 2025.

Tornets övre östra och norra ljudgluggar. Foto JL 2025.

Graffiti kring övre östra ljudgluggen. Till höger norra torngavelns krön med upplag för tornhuven. Foto JL 2025.

Tornhuvens nedre del sedd underifrån. Till höger konstruktionen till en av tornhuvens takkupor. Foto JL 2025.

Innerkonstruktionen till tornhuvens övre del sedd underifrån. Foto JL 2025.

Ingång från tornets första övervåning till kyrkvinden. Till höger öppningens övre och nedre delar. Öppningen har tidigare sannolikt lett ut på det äldre långhusets vind, som låg lägre, och kompletterats med trapplopp upp till nuvarande vindens nivå. Foto JL 2025.

Trappa från vindspassagen upp till kyrkvinden, sedd mot norr och söder. Foto JL 2025.

Bruk och andra spår som visar att tornet murades upp intill det äldre långhusets gavel. Foto JL 2025.

Avtryck av det äldre långhusets nock, vilket visar dess höjd. Till höger murverket på tornets östra sida, vilket visar murverkets relativt omsorgsfulla behandling och att det sannolikt inte varit putsat. Foto JL 2025.

Tornets östra mur, under långhusets taknock, med igensättning av de östra ljudgluggarnas nedre del, troligen från tornets ombyggnad 1822-1823. Det släta partiet i mitten är murpelaren mellan gluggarna. Foto JL 2025.

Långhusvindens västra del med tornets östra mur samt partier av det nuvarande långhusets västgavel. Nedan det södra murpartiet av långhusets västgavel, sett från öster och ovanifrån från nordöst. Foto JL 2025.

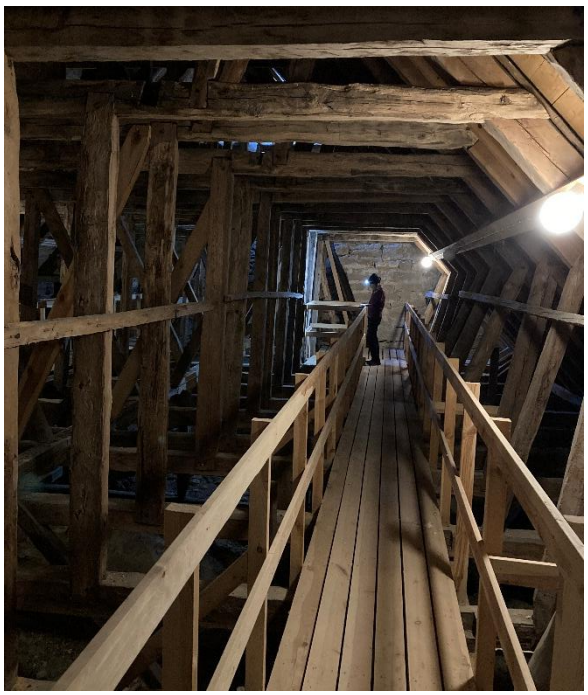

Långhusvinden mot nordöst, ovanför valven. Foto JL 2025.

Långhusvinden mot väster ovanför valven. Nedan långhusvindens norra del mot väster och södra del mot öster. Foto JL 2025.

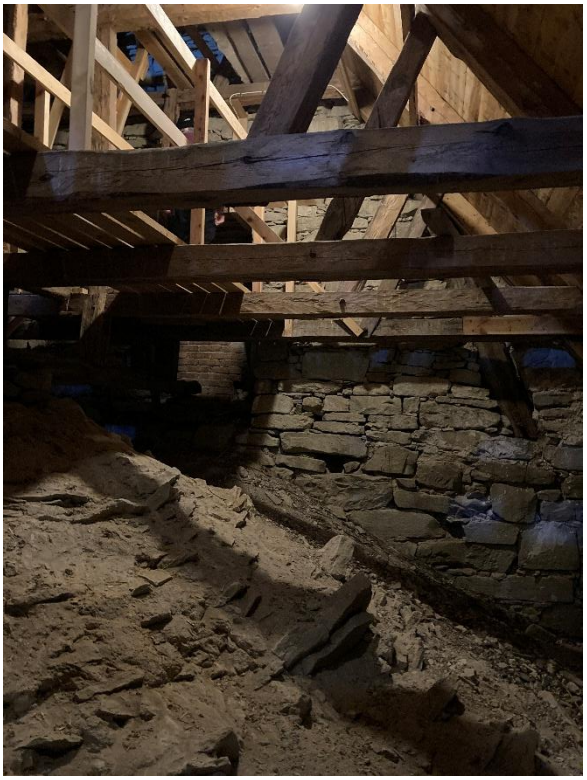

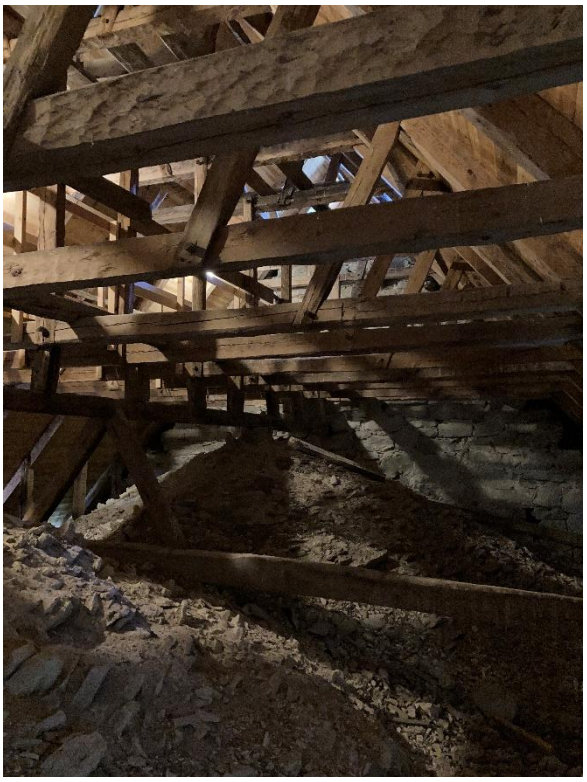
Delvis igensatt öppning mellan långhus- och korvinden, södra och övre delen. Till vänster stenblock på långhusets östra gavel med spridda mejselhugg. Foto JL 2025.

Korvinden mot väster med öppning från långhusvinden genom vilken skorstenens röda tegelmurverk är synligt. Foto JL 2025.

Korvinden mot väster ovanför valven. Till höger korvindens nordvästra hörn med inmurad bjälke som markerar öppningens tidigare bredd mellan vindarna. Foto JL 2025.

Korvinden mot öster just ovanför valven samt högre upp. Foto JL 2025. Nedan till höger ljusglugg i korets östra gavelröste. Foto ES 2025.

Fast inredning och inventarier

På det murade medeltida altaret från korets byggnadstid reser sig en altaruppsats i sandsten från 1658, målad 1669. På altarets baksida, liksom i väggen bakom altaret och sidorna i koret finns murnischer. En av nischerna på norra sidan har medeltida dörrar och har troligen fungerat som sakramentskåp. På södra sidan finns inte en sittnisch, som i några av öns kyrkor, utan istället en inmurad bänkskiva, gjord av en gravhäll med runinskrift, visande på ett tidigt exempel på återbruk av äldre gravstenar.

Triumfkrucifixet är från mitten av 1200-talet, men bemålningen, korsets ändplattor och trabesbjälken är från 1800- och 1900-talen. Predikstolen är en av Gotlands äldsta, tillverkad 1548 och försedd med det danska riksvapnet, övertagen av Grötlingbo år 1699, medan ljudtaket från något tidigare på 1600-talet utfördes för en predikstol som flyttades till annexkyrkan i Fide. Uppgången genom muren togs upp 1704. Ett skrank med dörr framför predikstolstrappan togs bort 1893.

Korbänken är troligen från 1600-talets slut och förmodligen målad av Johan Hindrich Dreutz 1746. Bänkinredningen i långhuset är delad på fyra parallella kvarter, tillkommen på 1700-talet och troligen målad av Dreutz 1746. Orgeln byggdes 1965 av Bo Grönwall orgelbyggeri. En nummertavla från 1893 tillverkades av Olof Johannes Söderström. I kyrkan förvaras en del av en bildsten med runinskrift.

Det viktigaste medeltida inventariet är dopfunten i sandsten från 1100-talets slut eller omkring 1200, tillskriven Sigraf. En dopfunt av sandsten finns också från 1716. Andra inventarier är en helgonskulptur från omkring 1300, ett kyrkskepp från 1962 och gravhällar i korets, västra långhusets och ringkammarens golv. En fattigstock av okänd ålder står innanför långhusportalen. Målningen från ett tidigare epitafium från 1700-talets början utfördes av Christian Lorens Numens. Av hans hand finns även bevarade delar av korets tidigare valvmålningar, nu i Gotlands Museum, liksom ett missale från 1100-talet och bland annat rester av en träskulptur från 1200-talet. Klockan i tornet är daterad 1483.

Altaruppsats från 1658 i sandsten, målad 1669. Foto JL 2024. Till vänster altaret sett från sydväst. Foto Danne Pe Pettersson 2000-2001, Visby stift.

Altaruppsatsen och altaret från nordväst. Till höger altarets baksida med nisch i altaret och i muren bakom detta. Foto JL 2025.

Målning på altaruppsatsens mittparti. Till höger detalj av uppsatsens baksida, visande de sammanfogade sandstensstyckena och de försträvande stängerna. Foto JL 2025.

Sakramentskåp på korets norra mur samt nisch på korets södra sida. Foto JL 2025.

Sittbänk på korets södra sida från korets byggnadstid, gjord av en äldre gravhäll med runor. Foto JL 2025.

Triumfkrucifix från mitten av 1200-talet. Korsets ändplattor och bemålning från 1800- och 1900-talet. Återupphängt i triumfbågen 1946 med trabesbjälke från 1956-1957. Foto JL 2025.

Predikstol med korg från 1548, övertagen från Visby domkyrka 1699 och ställd under ett ljudtak från 1600-talets senare del, anskaffat till en predikstolskorg som flyttades till annexkyrkan i Fide. Målningen framtagen och restaurerad 1956-1957. Foto JL 2025.

Predikstolskorgen från 1548. Foto JL 2025. Foto JL 2025.

Detaljer av predikstolskorgen. Foto JL 2025.

Predikstolens ljudtak och dess undersida. Foto JL 2025. Ovan predikstolskorgens undersida. Foto JL 2024.

Predikstolsuppgången genom triumfbågsmuren, sedd från öster och väster. Foto JL 2025.

Korbänk, troligen från 1600-talets slut. Foto JL 2025.

Detaljer av korbänken med målningar, troligen av Johan Hindrich Dreutz 1746. Foto JL 2025.

Bänkinredningen i långhuset. Foto JL 2025.

Bänkdörrar mot mittgången i norra mittkvarteret. Ovan till höger norra sidogången. Nedan till höger det inre av en bänkrad i södra mittkvarteret. Foto JL 2025.

Bänkdörrar mot mittgången i södra mittkvarteret. Foto JL 2025.

Orgel, byggd 1965 av Bo Grönwall orgelbyggeri. Foto JL 2025. Bildsten med runinskrift, ca 700-1000. Foto Danne Pe Pettersson 2000-2001. Nedan till vänster nummertavla, ca 1900, och orgelharmonium. Foto JL 2025.

Dopfunt, tillskriven Sigraf, från omkring 1200. Foto JL 2024.

Dopfunt från omkring 1200, tillskriven Sigraf. Detaljer av cuppan. Foto JL 2025.

Detaljer av dopfuntens cuppa och fot. Nedan till höger dopfunt i sandsten från 1716. Foto JL 2024-2025.

Helgonbild i trä från omkring 1300. Till höger kyrkskepp, tillverkat av Sigurd Jakobsson 1962. Det ser ut som en tvåmänning med storsegel, toppsegel, fock (det segel som hänger löst) och klyvare. Foto JL 2025.

Gravhällar i kyrkans västra del. Foto JL 2025.

Fattigstock. Foto JL 2025. Till höger del av tidigare epitafium från 1700-talets början, sannolikt av Christian Lorens Numens. Foto Danne Pe Pettersson 2000-2001, Visby stift. Nedan till vänster klockan, daterad 1483. Foto ES 2025.

Kalkmålningar från 1707 av Christian Lorens Numens, överförda på pannå 1956-1957. Nu i Gotlands Museum. Foto Danne Pe Pettersson 2000-2001, Visby stift.

Missale från 1100-talet. Nu i Gotlands Museum. Foto Danne Pe Pettersson 2000-2001, Visby stift.

Restaureringar

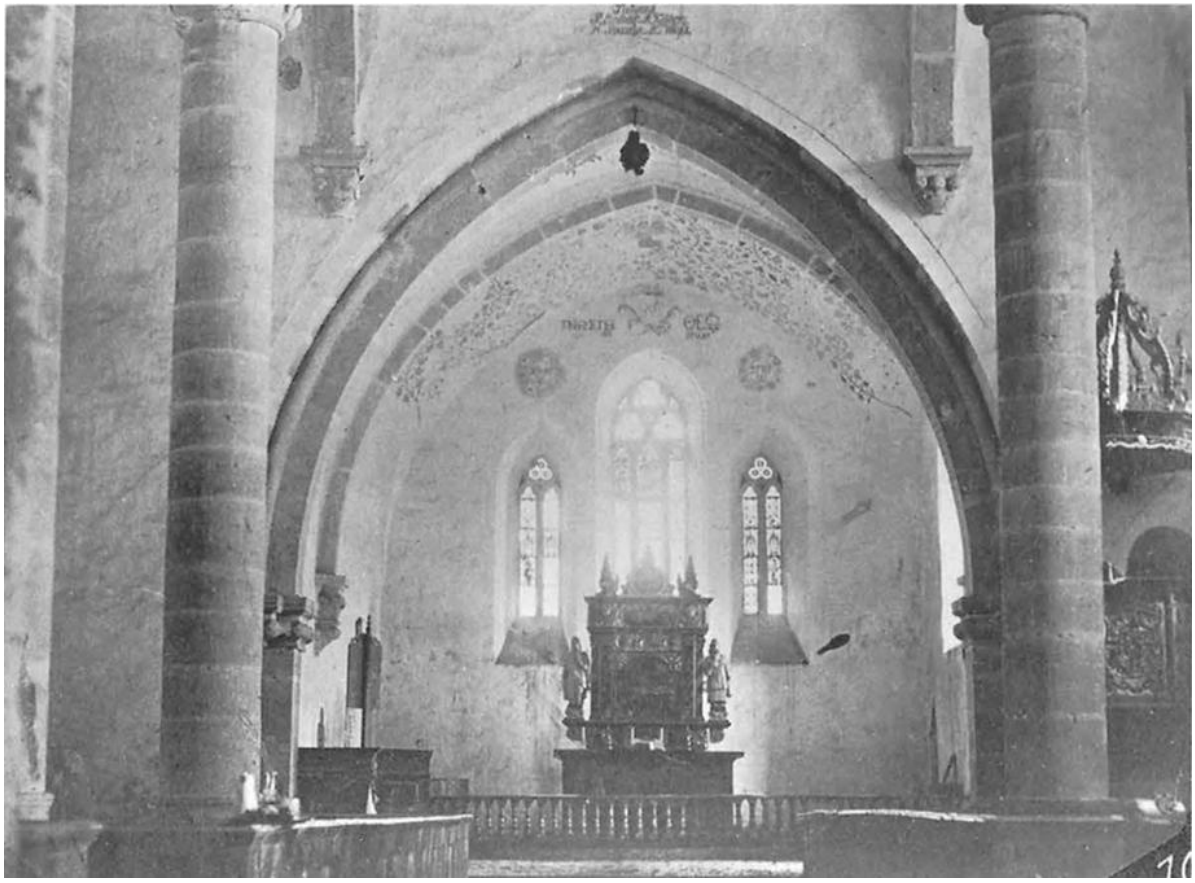
De senaste restaureringarna

I början av 1700-talet genomgick kyrkorummet en viss omvandling då predikstolen fick sin trappa genom muren, kalkmålningarna tillkom i valven som ersättning delvis för medeltida målningar i kyrkorummet, vilka kalkades över. En skärmvägg för ringkammaren målades liksom en läktare framför väggen.

Ett korskrank i triumfbågen togs bort 1839, som det sista på Gotland. Nästa större inre restaurering ägde rum 1893. Inredningen behölls, men målades om i ekådring, även predikstolen. 1700-talets valvdekor bibehölls men förstärktes av Johan Gardelin. En läktare i väster och en skärmvägg för ringkammaren togs bort och tornets bottenvåning införlivades med kyrkorummet, bakom en orgel som ställdes i bågöppningen.

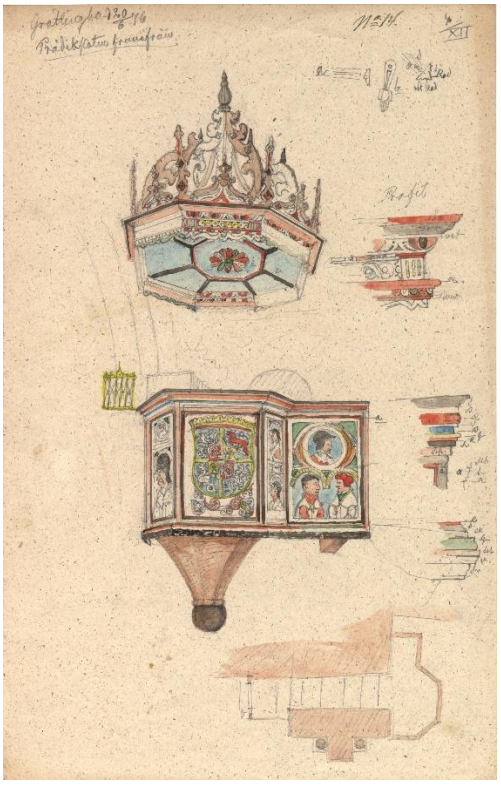
År 1921 insattes en vedeldad kamin i långhusets nordöstra hörn och en rökkanal höggs in i väggen upp till valven. 1946 placerades det stora krucifixet i triumfbågen. En ny restaurering genomfördes 1956-1957 under ledning av arkitekten Eiler Græbe delvis utifrån ett förslag av arkitekten Erik Fant. Inredningens övermålning från 1893 avlägsnades liksom påmålningen på 1700-talets målningar. I korvalvet togs dock även 1700-talsmålningarna bort för att frilägga kalkmålningar från kyrkans byggnadstid på 1300-talet.

Kyrkorummet kompletterades 1964 med den modernistiska orgeln. År 1988 skedde nästa inre förändring då ringkammaren avskärmades med en glasvägg till ett mindre gudstjänstrum som också är lättare att värma upp. I början av 2000-talet genomfördes förändringar i bland annat koret som försågs med en ramp av trä till korportalen.

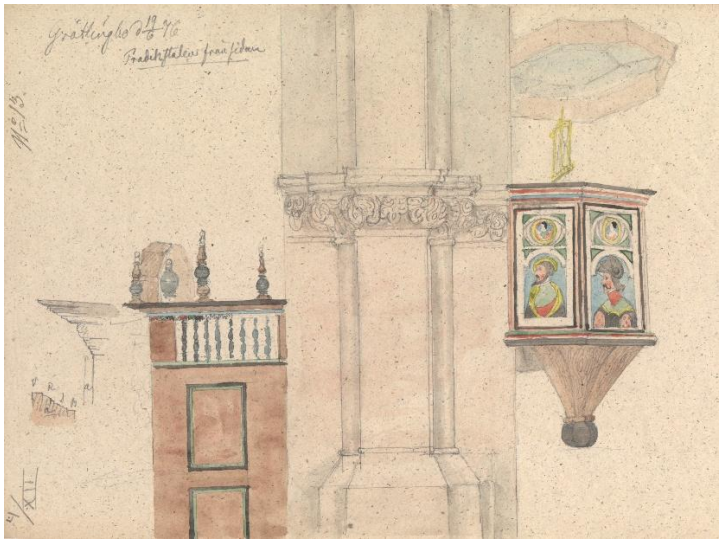
Interiör mot öster under 1800-talets senare del. Foto Carl Fredrik Lindberg, troligen 1875, ATA. Efter Sveriges Kyrkor (226), Gotland IX:2 (2001).

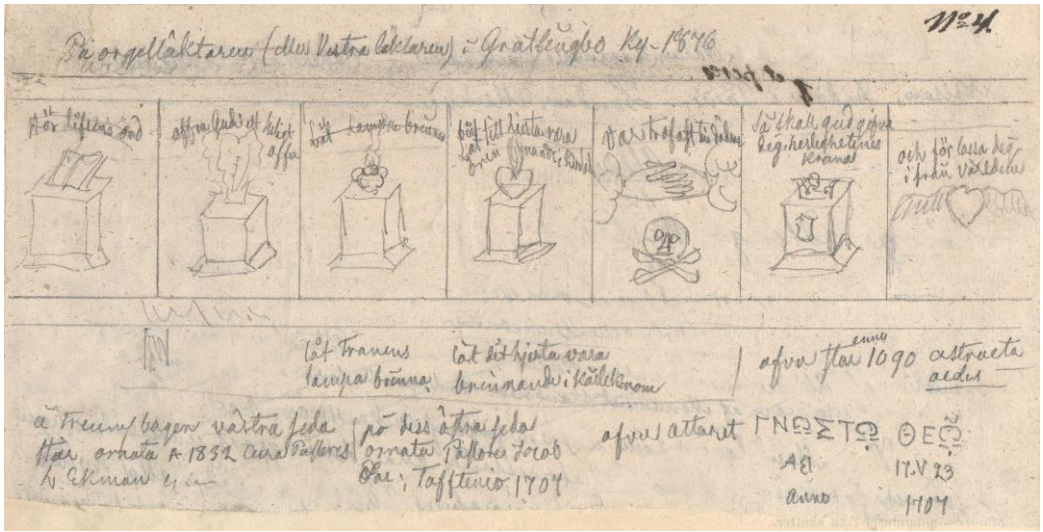
Predikstolen före 1893, foto med inblick i koret, UUB (Allvin), och teckning av Nils Månsson Mandelgren 1876, Folklivsarkivet, Lund (Digitalt Museum).

Interiör mot väster före 1893. Foto Oscar Keen 1885 i Alfred Heales, The Churches of Gottland (1888), efter Sveriges Kyrkor (226), Gotland IX:2 (2001). Nedan teckning av predikstolen med den 1893 rivna trappskärmen, synlig längst till vänster i fotot ovan. Teckning Nils Månsson Mandelgren 1876, Folklivsarkivet, Lund (Digitalt Museum).

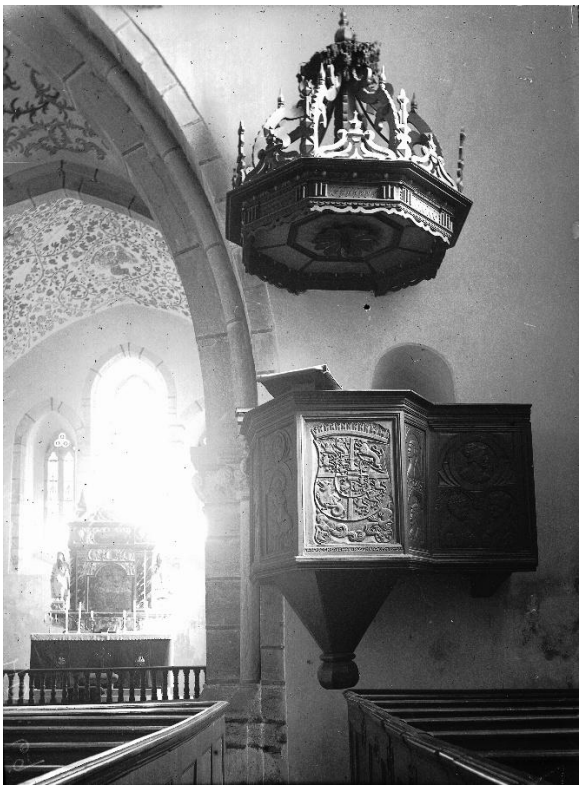

Skärmvägg och läktare i tornbåge med målningar från 1746, rivna 1893. Detalj av föregående foto samt teckning av Nils Månsson Mandelgren 1876, Folklivsarkivet, Lund (Digitalt Museum).

Interiör mot öster efter 1893. Foto Carl R. af Ugglas 1908, ATA.

Interiör mot öster samt predikstolen efter 1893. Foto Einar Erici 1915, ATA.

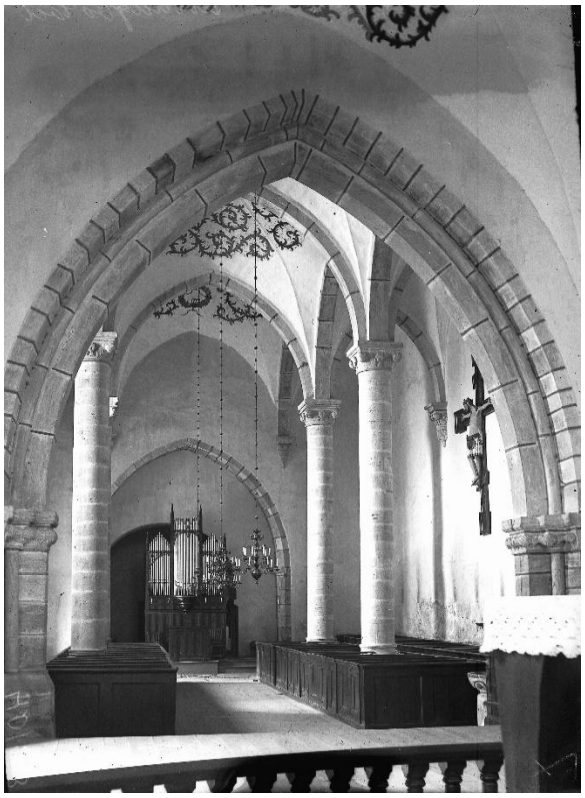

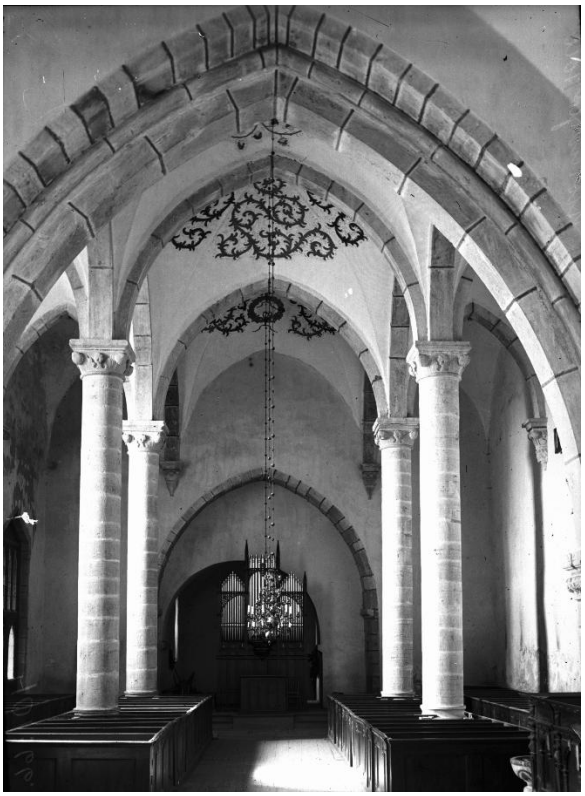
Interiör mot nordöst. Foto Sigurd Lewerentz före 1921, ArkDes, respektive Nordiska Museet efter 1946 med kamin och upphängt triumfkrucifix.

Interiör mot sydöst. Foto Iwar Anderson 1943. Nedan till höger kaminen från 1921, avlägsnad 1956-1957. Foto Evald Gustafsson 1957, ATA.

Interiör mot nordväst, väster och sydväst mellan 1893 och 1946 (1956-1957). Ovan foto Einar Erici 1915, ATA. Till vänster foto Iwar Anderson 1943, ATA.

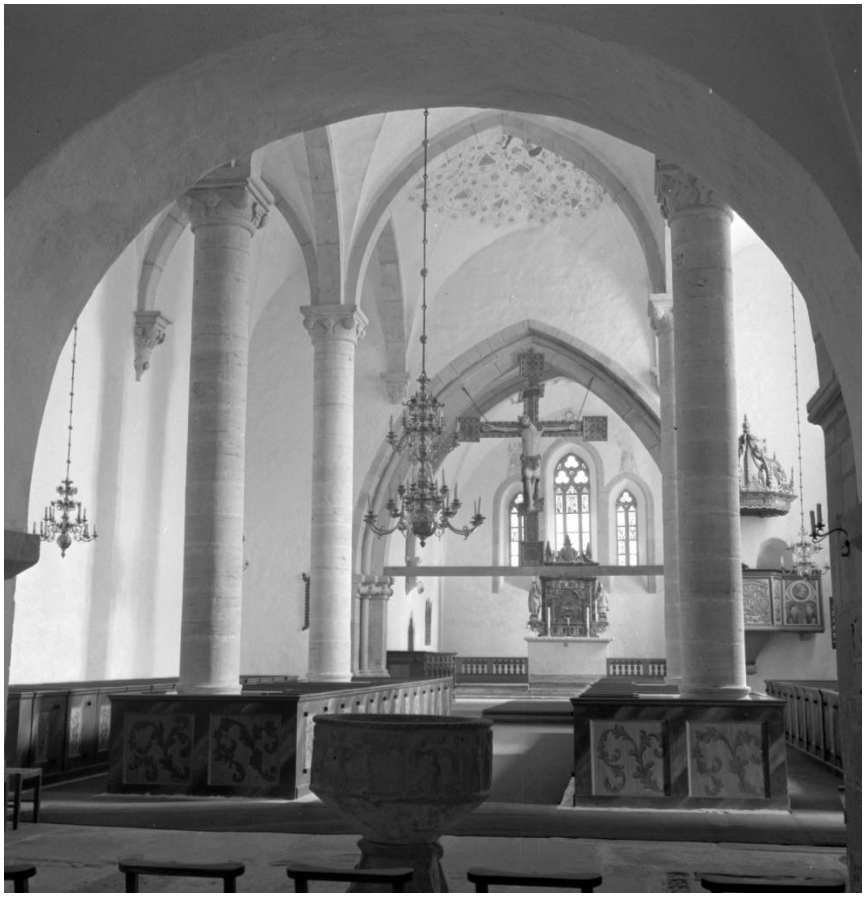

Kyrkan under restaurering 1956-1957. Ovan till vänster syns rester av det äldre långhusets nordöstra , samt det tidigare korets norra mur. Ovan till höger skonklätt hål, troligen till stolpe under långhusets valvslagning. I mitten till vänster äldre sockelstycken använda i en kolonnbas. Foto Evald Gustafsson 1956. I mitten till höger kalkmålningar i koret, avlägsnade 1956-1957, rester finns på pannå som förvaras på Gotlands Museum. Foto Erik Olsson 1957. Nedan tillvänster vy dopfunten i triumfbågen vid restaureringens avslutande. Foto Gunnar Svahnström 1957, ATA.

Interiör mot öster efter 1956-1957. Foto Sören Hallgren 1959, ATA.

Interiör mot väster efter 1956-1957. Foto Sören Hallgren 1959, ATA.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravningar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning menas* de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Fornlämningar
På kyrkogården finns en fyndplats för keramik och två glasfragment som klassas som ”Övrig kulturhistorisk lämning”[1].

Arkeologiska undersökningar
I december 1940 påträffades murrester strax öster om mangårdsbyggnaden på prästgården som ligger dikt an kyrkogårdens södra gräns. Hur gamla murarna var och hela dess omfattning kunde inte fastställas då ingen regelrätt arkeologisk undersökning gjordes. Man dokumenterade bara vad man såg i schakten som grävdes för en vattenledning[2].

I januari 1945 meddelar Gotlands Tidningar att man påträffat gamla gravar invid kyrkan under grävning för dränering[3]. I augusti samma år gjordes en närmare undersökning av fynden och man konstaterade att det rörde sig om enstaka djurben uppblandade med bland annat porslin och glasbitar. Undersökaren avfärdar tanken om gravar och skriver att fynden ligger i utfyllnadsmassor[4].

Vid renovering av kyrkan 1956 byttes golvet i långhuset. Under det gamla golvet påträffades grundmurar från den tidigare och mindre romanska kyrkan. Jordlagret under golvet sållades och en stor mängd fynd tillvaratogs. Bland annat en medeltida träskulptur och cirka 1500 mynt varav de flesta W brakteater samt mängder av övriga fynd[5]. Fynden finns nu på Statens Historiska Museum (SHM)[6].

Enligt uppgift skulle två glasfragment ha påträffats på kyrkogården vid en antikvarisk kontroll av RAGU 1987. Glaset skulle bestå av ett fragment som är gulgrönt och av typen rhombiskt fönsterglas som kan dateras till ca 1600-talet[7]. Utöver glaset påträffades också två skärvor keramik av typerna grågult drejat stengods och bergartsmagrat svartgods. Ursprungligen har det funnits tre skärvor.

[1] L1975:3333 (Grötlingbo 262)
[2] Svahnström, G. 1941. Brev till Riksantikvarien 16/1 1941. Gotlands Fornsals dnr 11/41
[3] Gotlands Tidningar 1945
[4] Stenberger 1945
[5] Gustafsson 1957
[6] SHM. Inv. nr. 25740
[7] Engeström

Nordöst om fyndplatsen påträffades överkroppen av ett skelett av en vuxen individ i orört läge cirka 80 cm under markytan. Kroppen låg på rygg med huvudet i väster och underarmarna var uppböjda med händerna under hakan. Bäckenregionen var söndergrävd, troligen vid nedläggandet av en åskledare. Inga artefakter eller konstruktioner iakttogs vid skelettet. Efter undersökningen fick det ligga kvar orubbat och täcktes med grus.[8]

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karakteristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobyggandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av

[8] Rundkvist 1996

arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistorier utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vindar och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altaruppsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med

olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklosters och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Grötlingbo kyrka har ett stort arkitektoniskt värde genom sin uttrycksfulla gotiska arkitektur, såväl utvändigt som invändigt och den gör skäl för att omtalas som Sudrets katedral. Dock är även det romanska tornet av intresse genom sin omsorgsfulla murning i främst de nedre delarna.

I kyrkans sydfasad är de gotiska portalerna, särskilt den i långhuset anslående, liksom de inmurade relieferna från den tidigare, romanska kyrkan. Kyrkan har också ett säreget uttryck genom sina sandstensfasader som åter visas. Karaktäristisk och av intressant värde är tornhuven, vars form präglas av en kombination av klassicistiska ideal och en missuppfattning om tornets mått.

Kyrkans inventarier

Kyrkorummet är storslaget både genom sin treskeppighet och sina mått. Av stort värde är kyrkans glasmålningar som hör till de sist producerade av öns rika sviter av medeltida glasmålningar. Predikstolen är en av öns mest intressanta, såväl genom att vara en av de äldsta och en av få 1500-talspredikstolar samt för att den utgjort en del av Visby domkyrkas äldre inredning. Ett särskilt stort värde har även dopfunten, som är en av de rikt skulpterade gotländska dopfuntarna. Triumfkrucifixet från 1200-talet har ett värde även om färgsättningen är förändrad. Stort värde har även kyrkklockan, som är daterad till 1483. Bland andra viktiga föremål kan nämnas det handskriftsfragment ur ett missale från 1100-talet som finns på Gotlands Museum.

Kyrkogården

Kyrkogården ligger vackert på en höjd i landskapet med vidsträckta utblickar mot söder och öster över de öppna markerna.

Den äldre kyrkan saknar idag trädkrans vilket förstärker dess monumentalitet i det öppna landskapet. Den yngre kyrkogården har en karaktär tidstypisk för 1900-talet med en omgivande trädkrans, raka gångar och uppdelning i kvarter.

Kyrkan och kyrkogård med prästgård med medeltida delar och stora ekonomibyggnader ger en sammanhållen helhetsmiljö. Prästgårdens belägenhet med dess norra sida som en del av kyrkogårdsmuren är ovanlig och förstärker berättelsen om de medeltida prästgårdarnas placering i närheten av kyrkan.

Kyrkogården har utvidgats vid ett par tillfällen senast i början av 1900-talet och berättar om en tidig expansion och ökad befolkningsmängd. Det är en tydlig uppdelning i en äldre kyrkogård och en yngre kyrkogård, avgränsad av den äldre kyrkogårdens mur. Den äldre delen har troligen i stort kvar sin medeltida utsträckning.

Det finns en medeltida stiglucka i norr som flyttades hit från den västra muren i mitten av 1860-talet.

Kyrkogårdsmurarna har på vissa ställen bevarade byggnadsdelar från en äldre kyrka.

Den äldre kyrkogårdens gångsystem utgörs av ett fåtal gångar vilket är ett ålderdomligt drag.

Det saknas synliga gravar i söder. Det är ett resultat av ett beslut 1863 och att jord har påfyllts. Öster om kyrkan finns flera högresta gravvårdar och på den yngre kyrkogården framför allt låga gravvårdar. Det visar ett gravskick från påkostade och monumentala gravvårdar till mera blygsamt och enhetligt gestaltade gravvårdar.

Kyrkogården speglar människors liv och samhällets förändringar, traditioner och ideal. Eftersom kyrkogården har en lång kontinuitet finns ett antal äldre gravvårdar med innehållsrika inskriptioner som berättar om de människor som är knutna till Grötlingbo socken. Gravarna på den äldre kyrkogården finns framför allt öster om kyrkan. 15 gravvårdar på kyrkogården anges som kulturhistoriskt värdefulla i kyrkogårdsinventeringen 1996. Vid en uppföljande inventering 2016 utpekades 30 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Grötlingbo kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla (2014)* vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1090	Byggnadsår enligt Strelow.	SvK
s. 1100-tal	En romansk stenkyrka bestående av kor (möjligen med absid) och långhus byggdes. Av denna kyrka återstår bl.a. de i den nuvarande kyrkans väggar inmurade fasadrelieferna, tillskrivna stenmästaren Sigrafs verkstad. Taxuslistan har årtalet 1199. (GK anger ”omkring 1200).	SvK
o. 1200	Dopfunt av Sigraf.	SvK, GK
t. 1200-tal	Tornet byggdes, fullbordades under 1200-talets andra fjärdedel. Tornportalens ornament tillskrivs anonymmästaren ”Calcarius”.	SvK, GK
o. 1250	Triumfkrucifixet.	SvK, GK
	S:t Olofsbild av trä, sedan 1909 deponerad i Gotlands fornsal.	SvK
1296	Påvlig bulla anger att kyrkan är helgad åt S:t Lukas.	GK
o. 1330	Helgonbild av trä, sedan 1909 deponerad i Gotlands fornsal.	SvK
o. 1350	Den romanska kyrkans kor och långhus revs och det nuvarande koret och långhuset byggdes av ”Egypticusverkstaden”.	SvK, GK
	Kalkmålningarna i korvalven tillkom.	SvK, GK
	De äldre av glasmålningarna i korfönstren tillkom.	SvK, GK
	Sakramentsskåpet i koret.	SvK
	Sakristieportalen kom till men någon sakristia uppfördes inte.	SvK
1370-tal?	De yngre av glasmålningarna i korfönstren tillkom.	SvK
1300-tal	Helgonfigur av trä, troligen från en kollekttavla (-skopa), funnen vid den arkeologiska utgrävningen i långhuset 1957. Nu i SHM.	SvK
Medeltid	Gravsten i korgolvet över Bottjaud.	SvK
	Gravsten inmurad som sitthäll i S korväggen, ursprungligen lagd över Botairs dotter Botaid.	SvK
	Gravsten i korgolvet med stavkors, tillskriven stenmästaren Sigraf.	SvK
	Gravsten i golvet under tornbågen, möjligen utförd av Sigrafs verkstad.	SvK
	Gravsten med ringkors i golvet under tornbågen.	SvK
o. 1450	Kalkmålningar av ”Passionsmästaren”. Borttogs sannolikt 1707.	SvK, GKM
1483	Kyrkklockan göts till S:t Lukas ära (GK anger 1384!).	SvK, GKR
1400-tal	Kristusfigur till processionskrucifix, sedan 1909 deponerad i Gotlands fornsal.	SvK
1548	Den nuvarande predikstolen skänktes till S:ta Maria i Visby av den danske länsherren Eiler Hardenberg ohh.	SvK, GK
1587	Predikstol anskaffades (nu i Fide kyrka).	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1633	Årtal i äldre vindflöjel, vilket kan betyda att tornhuven reparerades eller nybyggdes detta år.	SvK
1658	Sannolik tidpunkt för altaruppsatsens tillkomst.	SvK
	Årtal med stenhuggare Hans Schottes bomärke på en hörnsten i långhusets SÖ mur.	SvK
1669	Altaruppsatsen målades av Jacob Andersson Blass.	SvK, GKS
1600-tal	Predikstolens ljudtak.	SvK, GK
	Bänkinredning.	SvK
s. 1600-tal	Långhustaket och södra takfallet på koret täcktes med nya falar (”timber”).	SvK
	Korbänken tillverkades.	SvK
1694	Kyrkan kalkad invändigt enligt inskrift (tidigare överkalkad, åter framtagen 2005) på västra sidan av triumfbågen, kalken skänkt av Nils Hind[richsson] Smitt.	SvK
1699	Predikstolen från 1548 inköptes från S:ta Maria i Visby. Ny trappa och portal till denna tillverkades av båtsman O. Skräddare. Den gamla predikstolen såldes till Fide kyrka.	SvK
	Nya fönster (=glas?) i söderfönstren.	SvK
s. 1600-tal?	Altarskrank (ersatt 1878).	SvK
Ca 1700?	Predikstolen inköptes från Mariakyrkan i Visby.	SvK
1703	Korets norra takfall reparerades till murband och sparrar, samt belades med falar (”börning”).	SvK
1704	Genombrottet i triumfbågsmuren för predikstolstrappan utfördes, predikstolen höjdes ”en svensk aln”.	SvK
1705	Nya bjälkar lades in under tornhuven av Lars Domerarve.	SvK
	Beslöts att göra nya bänkar till kyrkan.	SvK
1707	Kalkmålningarna i långhusvalven tillkom, de medeltida valvmålningarna avlägsnades. D:o kalkmålningar även i korvalven, nu avlägsnade. Draperimålningar bl.a. vid predikstolen, och på korets N vägg. Målare torde ha varit Christian Lorens Numens.	SvK, GKS, GKM
	Predikstolen och ljudtaket målades.	SvK
	Nischer i kyrkorummet murades igen.	SvK
	Norra takfallet på långhuset tjärades.	SvK
1708	Beslöts att tillverka nya bänkar genom snickarmästare Olof Wibergs försorg (GK anger att ”bänkinredningen härrör från 1710”).	SvK
	Troligen tillkom samtidigt en läktare i väster med en brädvägg i tornbågen.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1711	Epitafium över kyrkoherdarna Tofftenius med familjer, målat av Christian Lorens Numens.	SvK
1716	Ny dopfunt anskaffades. Den medeltida dopfuntens cuppa grävdes ned under ringkammarens golv.	SvK
1735	Kortakets falar på norra sidan reparerades och tjärades.	SvK
1730-talet?	Tornreparation.	SvK
1746	Bänkinredningen i långhuset, korbänken, väggen mot tornrummet och läktaren målades, sannolikt av Johan Hindrich Dreutz.	SvK, GKS
1760-talet	Taken reparerades.	SvK
1781	Tornhuven skadades svårt av storm under pågående reparation, sannolikt utförd av tornbyggare Hans Hessleby.	SvK
1782	Kyrkan kalkad invändigt, kalken skänktes enligt en nu överkalkad inskrift på S sidan av triumfbågens V sida av Hidrich Hindr:son Schmidt.	SvK
1785	Nytt lås på långhusporten.	SvK
1790-94	Taken byggdes om för tegel till nuvarande takvinkel och belades med detta material.	SvK
1792-93	Nya glas i åtta större och två mindre fönster på södra sidan.	SvK
1816	Bestämdes att begravningarna i kyrkan skulle upphöra.	SvK
1819	Putsen på tornet noterades vara avfallen.	SvK
1822-23	Tornet reparerades och byggdes om under ledning av tornbyggare Lingström, varvid huven fick sitt nuvarande utseende, delvis efter en ritning från 1781.	SvK
	Tornbyggare Lindström junior utförde murarbete på kyrkans tegeltak.	SvK
1828	Sakristian byggdes.	SvK
1839	Kyrkan renoverades (årtal i tornglugg samt inskrift, nu överkalkad, på Ö sidan av tornbågen).	SvK
	Invändigt avlägsnades korskranket (det sista i gotlandskyrkorna).	SvK
1856	Eldstaden och skorstenen i sakristian revs bort, nytt tegeltak och nytt trägolv lades in.	SvK
	Den medeltida dopfuntscuppan återfanns under ringkammarens golv.	SvK
o. 1860	Masverk och poster av trä insatta i det västra långhusfönstret.	SvK
1860-tal	Trädplantering på kyrkogården.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1878	Gravstenarna från korgolvets lägre del flyttades till ringkammaren, även äldre gravstenar från kyrkogården flyttades dit.	SvK
	Nya trägolv lades in i koret och i långhuset.	SvK
	Ny altarring.	SvK
1882	Tornet förstärktes.	SvK
1885	Ny, omfattande reparation av tornhuven av tornbyggare Nils Carlsson, Levide, beslutades.	SvK
1888	Beslutades att lägga om sakristians S takfall, delen närmast koret, med galvaniserad plåt.	SvK
1889	Ljuskrona.	SvK
1893	Invändig restaurering:	SvK
	– Omputsning av väggarna i interiören, valvbågar och omfattningar cementbruksfogades.	SvK
	– Trävägg̈en i tornbågen och läktaren revs och ringkammaren införlivades med kyrkorummet.	SvK
	– Vindfång (i nygotik) innanför långhusportalen.	SvK
	– Ny stenpost i långhusets västra fönster.	SvK
	– Triumfkrucifixet, som förvarats i ringkammaren, målades av Johan Gardelin, Hemse, och hängdes upp på långhusets N mur.	SvK
	– En orgel placerades på ett lågt podium i kyrkans V del.	
	– All inredning målades med ekådring av Johan Gardelin.	SvK
	– Valvmålningarna bättrades av målaren Johan Gardelin, Hemse.	SvK
	– Predikstolens ljudtak avlägsnades (sannolikt).	SvK
	– Ny orgel av Åkerman & Lund med fasad efter ritning av arkitekt Gustaf Pettersson (ISO anger 1896).	SvK
	– Sakramentsskåpet reparerades.	SvK
	– Två nya ljuskronor anskaffades.	
1890-tal	Östfönstrens glasmålningar kompletterades.	SvK
o. 1900	Kolonnetter av trä i tornets ljudgluggar.	SvK
1901	Fogarna i kyrkans socklar cementströks.	SvK
o. 1910	Långhusportalen kompletterades med tre nya kolonnetter.	SvK
1921	En kamin installerades i långhusets NÖ hörn med i gavelmuren inhuggen skorsten till långhusets Ö gavelnock.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1928	Kyrkogården utvidgades åt N.	SvK
	Ljuskrona skänkt till kyrkan.	SvK
1941	Sakristians tegeltak lades om.	SvK
o. 1945	Restaureringsförslag uppgjort av arkitekt Erik Fant, Stockholm, efter ett program av arkitekt Olle Karth, Visby. Förslaget fastställdes 1948, men utfördes först 1956-57 (modifierat av domkyrkoarkitekt Eiler Græbe, Lund).	SvK
1946	Triumfkrucifixet återfördes till triumfbågen efter att ha hängt på långhusets N vägg.	SvK
1949-50	Nya kolonnetter med tillhörande baser och kapitäl sattes in i ljudgluggarna.	SvK
	Luckan i långhusets gavelröste satte igen.	SvK
1956-57	Invändig restaurering efter förslag av domkyrkoarkitekt Eiler Græbe, Lund:	SvK, GK
	– Nya dörrar i vindfånget innanför långhusportalen.	
	– Arkeologisk undersökning i långhuset och koret.	
	– Korvalvets kalkmålningar togs fram. Predikstolens och bänkinredningens inkl. korbänkens äldre färgsättning togs fram. Altartavlan rengjordes. Konservator Erik Olsson, Sanda.	
	– Bänkarna byggdes om (gjordes bekvämare).	
	– Ny altarring.	
	– Orgeln flyttades till långhuset NV hörn.	
	– Ett dopkapell anordnades i ringkammaren med dopfunten placerad i tornbågen.	
	– Väggarnas och valvens puts från 1893 års restaurering avlägsnades.	
	– Målaren Johan Gardelins övermålningar av målningarna från 1707 avlägsnades.	
	– Valvmålningarna från 1707 i korvalven avlägsnades, överfördes delvis på pannåer till Gotlands fornsal.	
	– Trägolven i långhuset och i koret lades om, och gångarna i långhuset belades med fernissade bräder.	
	– Insidan på långhusportalens dörrblad målades med brun oljefärg.	
	– Orgelpodiet avlägsnades.	
	– Kaminen i långhusets NÖ hörn avlägsnades.	

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1956-57	– En trabesbjälke lades in i triumfbågen.	SvK
	– Elektrisk belysning och el-värmeanläggning installerades.	
	– Altarets äldre putsskikt togs fram.	
	– Nummertavla i nygotik, tillverkad av fanjunkare O. F. Söderström.	
	– En ljuskrona anskaffades	
1962	Votivskepp (tvåmänning), tillverkat och skänkt av lantbrukare Sigurd Jakobsson, Norrkvie.	SvK
1964	Ny orgel av John Grönvall orgelbyggeri, Lilla Edet.	SvK, ISO
1975	Triumfkrucifixet konserverades.	SvK
1985-86	De medeltida glasmålningarna konserverades och renoverades av konservator Gustav van Treek, München.	SvK
1986-87	Utvändig restaurering efter förslag av arkitekt Per Anders Johansson, Raä, Stockholm:	SvK, GK
	– Fasaderna kalkslammades.	SvK
	– Tornhuven reparerades med bl.a. ny brädklädsel (SvK anger 1992!)	SvK SvK
	– Sakristians tegeltak lades om.	SvK
	– Skorstenen revs bort.	SvK
	– Åskledare monterades.	SvK SvK
	– Solbänkarna i tornfönstret och den korsformiga ljusgluggen i tornet plåtkläddes. Solbänken i torngluggen åt V belades med en kalkstensskiva.	
1989	En glasvägg, ritad av arkitekt Per Anders Johansson, Raä, Stockholm, uppsattes i tornbågen för att avskilja ringkammaren för gudstjänster vintertid.	SvK, GK
	– Altarbord av trä (tillverkat av Gotlandsbyggens snickeri, Hemse) och ambon till ”småkyrkan” i ringkammaren.	SvK
	– Dopfunten flyttades till triumfbågen.	SvK SvK
	– Ljuskrona av järn.	
1992	Långhusportalen konserverades av Firma Stenkultur i Sthlm.	SvK
2000	Handikappramp byggdes innanför korportalen och över trappstegen i triumfbågen.	SvK
2003	Asfaltering av grusgångarna på kyrkogården.	GF

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
2005	Invändig restaurering efter förslag av arkitekt Jan Utas, Visby, entreprenör Byggnadshyttan på Gotland: – Rengöring av väggar och valv i kyrkorummet, konservering av kalkmålningarna i valvet och på korets väggar, framtagning av kalkmålerifragment på långhusets S vägg, rengöring av sten i valvbågar och kolonner, konservator Marianne Gustafsson-Belzacq och Katarina Söderdahl. – Målning av väggar (kalkfärg, rekonstruerad bröstning) och tak (limfärg) i sakristian. – Rengöring av den fasta inredningen i form av altaruppsats, altarskrank, väggskåp, predikstol, korbänk och bänkinredning i långhuset, samt lös inredning såsom triumfkrucifix etc. – Altarskranket kompletterat med skivor. – Nya oljade trägolv i gångarna i långhuset, ventilationsöppningar upptagna i trägolven i bänkkvarteren. – Räcke av smidesjärn till handikappramp i koret. – Värmeisolering av sakristians vindsbjälklag. – Nya textilskåp i sakristian. – Trägolv i vindfånget innanför långhusportalen. – Komplettering av el-värme och belysning, manöverskåp i ”klockarbänk”. – Översyn av ljuskronor, Dahlströms gelbgjuteri i Visby. – Inspektionsbryggor på vindarna. – Justering av stengolv (gravhällar) i långhusets V del. – Hängränna på sakristians Ö takfall. – Översyn dränering utanför N muren.	GF
2009	Konservering av gravvårdar. Ansvarig entreprenör, Stenkultur AB.	GM
2010	Installation av kondensoravfuktare. Havdhem församling.	GM
2018	Utvändig restaurering. Ansvarig entreprenör Gotlandsbyggen AB. Arbetena omfattade en invändig restaurering med rengöring av väggar och valv, konservering av fasta och lösa inventarier, utbyte av el. I samband med åtgärden lades delar av korgolvet om. Ett övre torndäck byggdes helt nytt Utvändigt avlägsnades puts där det förut funnits så att hela kyrkan exponerar stenen i fasaden.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
GF	Gotlands fornsals arkiv.
GK	Lagerlöf, E. och Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	B. G. Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.

GKR	I Rohr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
GKS	Gunnar och Karin Svahnström, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
ISO	Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
Inskr.	Inskrift i kyrkan.
o.	omkring.
ohh	och hans hustru.
RAÄ	Riksantikvarieämbetets byggnadsregister, 1998.
s.	sent.
Strelow	Hans Nilssön Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor 226, Gotland IX:2 (2001).
t.	tidigt.

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltad av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten.
  skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan-och bygglagen reglerar avvändning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.
Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.
Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalken (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekat som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:
Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864
Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867
Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603
Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684
Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA (Antikvarisk-topografiska arkivet)*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM (Statens Historiska Museer)*, Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Engeström, R. 1990. Arkeologi i Sverige 1987, sid. 294. Rapport RAÄ 1990:1.
Gotlands Tidningar. 5/1 1945. Dokument i Gotlands Museums arkiv.
Gustafsson, E. 1957. Brev till Riksantikvarien. Gotlands Fornsals dnr: 279/57.
Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, ATA, Stockholm
Handlingar i Länsmuseet på Gotlands arkiv, Visby
Inventering av inventarierna i Grötlingbo kyrka 2000-01, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
Inventering av Grötlingbo kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.
Program för invändiga reparationsarbeten i Grötlingbo kyrka, upprättat 2003 av arkitekt Jan Utas, Visby.
Rundkvist, M. 1996. Go, Grötlingbo sn, kyrkogården. Antikvarisk kontroll 19–20 augusti 1987.
Stenberger, M. 1945. Brev till Riksantikvarien 27/8 1945. Gotlands Fornsals dnr: 425/45.
Vård- och underhållsplan för Grötlingbo kyrka 2007. Arkitekt Jan Utas, Visby.
Trädvårdsplan för Grötlingbo kyrkogård, upprättad 2006 av Eva Selin, Gotlands Museum. koll

Tryckta källor

Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
Svahnström, Gunnar och Karin, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
Strelow, Hans Nilssön, Cronica Guthilandorum, 1633.
Sveriges Kyrkor 226, Gotland IX:2 (2001).
Utas, Jan Andréasson, Om gotländska valv, examensarbete i Arkitekturens teori och historia, Chalmers tekniska högskola, 1971.

Kartor

Skattläggningskarta Grötlingbo sn 1753. Lantmäteristyrelsen H35-1:1.
Laga skiftes karta 1878. Lantmäterimyndigheten 09-hav-72.